

KAREL ČAPEK

KRITIKA SLOV¹

KRITIKA SLOV

Kdo by chtěl podati kritický obraz vládnoucích dnes názorů, napsal by patrně kritiku velkých filozofických systémů, životních proudů, politických ideologií, uměleckých škol a tak dále. Můj plán je skromnější: píše jen kritiku slov. Ta slova jsou víceméně majetkem obecným; proto nekritizují jejich duchovní otce – namnoze už nezvěstné –, nýbrž jejich obecné užití.

Slovo se ujme spíše než myšlenka a také má více veřejného vlivu. Proto není docela zbytečno psát kritiku slov. Omyl, hloupost nebo lež nezačínají myšlenkou, nýbrž už slovem. A jelikož dále užíváme slov daleko častěji a účinněji nežli myšlenek, měla by mít kritika slov dvojí úkol: 1. kritizovati obsah slov, 2. kritizovati užití slov; neboť obé se naprosto nekryje.

Logika by hledala obsah čili význam slova v jeho nitru. Ve skutečnosti však slovo neskrývá svůj význam v sobě, nýbrž je obrostlé významy jako kámen mechem nebo strom jmelím. Anebo je pokryto významy tak jako skála kulturním nánosem. Každá doba nechává obrůstí slova jinými významy. Proto je nevděčno kritizovati, který z dosavadních nebo vůbec možných významů obrůstá a zakrývá to které slovo větším právem než kterýkoliv jiný. Kde se význam uchytí, tam roste; těžko mu v tom brániti.

Proto se tato kritika slov drží raději druhého úkolu, totiž užití slov. Ale každé užití je otázka praktického života, a tudíž nemohl jsem živou mocí zabrániti tomu, aby se má kritika slov nezvrhla v exkurze do otázek, ach, naprosto ne pouze slovních, nýbrž životních. Tím se z kritik stala kázání, a z toho důvodu jich je dvaapadesát jako týdnů v roce.

¹ Převzato z: Čapek K., *Kritika slov; O věcech obecných čili zoón politikon*, Praha 1991 (redakčně upraveno).

I

MY VERSUS JÁ

„My” říká se v pohnutých dobách a též pohnutým hlasem; je to družné, sociální a posilující slovo, zatímco „Já” je nedružné, osobní, samolibé a sobecké. Tak se aspoň zdá. Ale slovo „My” má svůj defekt. Je pohodlné a nezávazné. Lehko se například řekne „My, národ holubičí”, ale těžší je říci „Já, člověk holubičí”. Každý může říci: „V nás žije veliký odkaz Husův” ale kdo z vás může říci: „Ve mně žije veliký odkaz Husův”? „My” jsme obětovali krev a svobodu za věc národa, ale promiňte mi, „já” jsem ji neobětoval; když „my” jsme trpěli to a ono, „já” jsem seděl doma. „My” jsme veskrze hrdinové, mučedníci a bratři, „my” jsme velkodušnost a obětavost sama, „my” bojujeme, „my” žádáme; opravdu, mohu se pochlubiti velmi krásným „my”, velmi statečným, slavným a záslužným „my”, ale běda, nemám-li „já” nic, pranic z těchto „našich” předností! Sebedokonalejší „my” nepřidá ani palce mé postavě, ani závažíčka mým zásluhám; žádné „my” mne nespasí, nedal-li jsem „já” aspoň cibuli almužnou. „Já” je slovo praktické, zavazující a činné; je nekonečně skromnější než „my”, je znepokojivé a těžké; „já” je zároveň slovo svědomí i slovo činu.

II

MY, NÁROD NĚČÍ

Rádo se u nás říká: My, národ Husův, Žižkův, Smetanův; my, národ Komenského. Stejně však Němci říkají: [Psáno za války.] My, národ Goethův, Kantův, Bismarckův a nevímčí ještě. My, národ Goethův! Jsi ty, který to píšeš nebo říkáš, člověk Goethův? Máš něco jemu podobného, jsi moudrý a lidský, miluješ Francii, píšeš básně a dáváš světu příklad? My, národ Schillerův! Ale voláš se Schillerem „In tytannos”, žádáš s ním „Sir, geben Sie Gedankenfreiheit”? My, národ Kantův! Ale vidíš jako Kant v člověku cíl, a nikoliv prostředek? Byl Goethe, byl Kant, byl nevím kdo ještě; ale je to tvá přednost a zásluha, jsi ty tím o něco více nebo něco lepšího? Jsi kulturní, veliký, lidský a světový proto, že někdo před tebou byl takový? Jsi Wolfův nebo Goethův, šmokův či Kantův? Co jsi ty? – Čtenáři, podle toho, co jsme čítali, byli to samí Goethové a Kantové, kteří maširovali potaženou Belgií; na každou inkriminaci ciziny se odpovídalo velikými jmény; čtenáři, i ty jsi měl dojem, že se tím prokazuje velikým jménům špatná služba. – Lépe by bylo, aby vůbec nebylo Žižky, než aby žili zbabělci v národě Žižkově. Nezáleží na tom, čím jsme, nýbrž na tom, čím jsi ty. Národ sám potřebuje spíše lidí nežli jmen.

III

CIZÍ Vlivy

Setká-li se náš člověk ve své vlasti s něčím novým, je jeho první reakce, že je to cizí import. Slovo „cizí vlivy“ obsahuje dvojí zásadu: 1. že vše, co je starousedlé a vžilé, je samozřejmě „naše“, české, domácí a původní; 2. že u nás nemůže vzniknout samo od sebe nic nového. Co se týče prvního, poukazují na naši národní švestku, jež pochází z Persie, na slovo „kudla“, které máme z Francie, a na deset tisíc věcí od kouření tabáku až po univerzitní řády, kterými bych mohl doložit, že náš život je přinejmenším tak světový, pestrý a exotický jako Etnografické muzeum. Přitom švestka nás nezměnila v Peršany, ani tabák v Indiány; naopak, oboje nás učinilo více sebou samými. Pro „původnost“ nezáleží tolik na původu jako na intimitě zažití. Dejte českému člověku čísti Husa nebo pro mne Žižkův traktát o vojenství; odvodí-li si z toho jen povrchní, konvenční a neosobní dojem, pak si odnáší ze sebečestější věci jen „cizí vliv“. Ale dejte mu čísti Lao-c' a nebo třeba leták Armády spásy; zvolá-li potom: „Ano, bože, to je slovo, na které jsem čekal po celý život,“ a jde-li pak, ne sice aby si koupil cop Číňana nebo uniformu Armády, nýbrž aby žil šťastněji a volněji než dosud, tu, nepochybuje o tom, tento český člověk nežije cizím způsobem. Vřelost a hloubka zažití není nikdy cizí, nýbrž původní; štěstí, ukojení a cit svobody nejsou ničím cizím; ba řekl bych, že ani kult operety není cizí import, nýbrž národní neřest. Cizí je jen to, co je nám lhostejné, do čeho se nutíme a na čem nemáme vnitřní účast. Z tohoto hlediska je velmi mnoho národních hesel, domácích produktů a českých idejí, které jsou jenom „cizím vlivem“. Vše záleží na tom, jaký kdo je ve svém prožití.

IV

NOVOTA

Pro většinu čtenářů leží v tomto slově představa něčeho nepřirozeného, umělého a násilného, kdežto vše staré a prapůvodní je eo ipso přirozené. Například není pochyby, že telefon je nepřirozený. Dnes toho už necítíte; ale připomeňte si své první utkání a zápas s ním: bylo to děsné. Chrčel a neslyšel; marně jste křičeli a tloukli do skříňky; čím více jste křičeli, tím hůře se věc utvářela. Konečně jste jej opustili, zlomeni na duchu i na těle. Je tomu dávno. Od té doby jste vynalezli, jak s ním jednat. Byla to řada drobných vynálezů, na které jste byli skoro tak pyšní jako Bell a Edison na svoje. I vy jste vynalezli telefon. – Věci se mohou zdát nepřirozené, ale vynalézání není nepřirozené; naopak, vynalézání je sama příroda v člověku,

sama spontánnost a energie života. Novota, nová věc, je ovšem něco nepřírozeného; ale vynalézati, spolutvořiti, spoluobjevovati novotu, tato činnost je nekonečně přirozená. A já, čtenáři, jsem nemyslel na telefon; myslel jsem na nové myšlenky, nové proudy a nové umění. I tu, čtenáři, je zbytečno křičeti a tlouci pěstí na tyto pro tebe tak cizí, nepřírozené a nepoddajné věci. Čím více křičíš, tím hůře se věc utváří. Novoty je možno jen vynalézati. Novota se obrací na tvou činnou a spontánní stránku. Není pouhou věcí, nýbrž činností. Na tobě jest, abys se jí chopil; pak pocítíš, že je stejně přirozená jako tep srdce, růst květiny, práce na poli a hra dítěte.

V

PŘÍLIŠ

Toto oblíbené slovo vyjadřuje lidskou nedůvěru k vyloženým a silným případům. Řeknete-li, že nějaké sukno je „příliš“ černé, je (patrně) prostě a docela černé; je-li méně černé, není vlastně už černé, je šedivé. „Příliš“ optimistický vám je, kdo věří, že budoucnost uskuteční něco dobrého; ale myslíte, že by byl vůbec ještě optimistou, kdyby věřil méně pevně a v budoucnost méně dobrou? „Příliš“ důsledný je obyčejně ten, kdo je jednoduše důsledný; „příliš“ vážně bere věc ten, kdo ji vůbec bere vážně, a „příliš“ ji přehlíží ten, kdo ji skutečně přehlíží. Setká-li se Petr s Pavlem, rozhodne se Petr, že Pavel je příliš úzkostlivý, příliš zbabělý, příliš škarohlídny a úhrnem příliš hloupý; a Pavel si odnáší přesvědčení, že Petr je příliš povrchní, příliš neopatrný, příliš bujný a jedním slovem příliš hloupý. Shakespeare je příliš neklasický, Corneille příliš klasický, Hugo příliš romantický, Zola příliš realistický, ten příliš vědecký, onen příliš básnický, verš příliš krátký, román příliš dlouhý, den příliš dlouhý, život příliš krátký, zkrátka: je to sice kruté poznání, ale je tomu už tak, že takzvaná „zlatá střední cesta“ nás zavádí mezi samé krajnosti a přílišnosti. Stojíte-li na ní, je vám všechno nalevo příliš levé a všechno napravo příliš pravé; opravdu hrozný pohled. – Vám je Nero „příliš“ ukrutný; podle toho byste mu odpustili, kdyby byl méně ukrutný. Král Zikmund byl „příliš“ falešný; kdyby byl trochu méně falešný, bylo by dobře. A tak dále. To je morálka „příliš“.

VI

ŠEDÝ

Říkává se „šedý“ nebo „šerý dávnověk“, jako by dávnověk byl opravdu méně pestrý než přítomnost. Zdá se však, že minulost je nesmírně pestrá a zábavná; proto se na ni chodíme dívat do muzeí a proto si s úctou prohlížíme kamenné sekery a popelnice, kdežto nikdo se nejde zvědavě podívat do továrny nebo do dílny, a najde-li hřebík či rozbitou plechovku, nedovede si k nim vymyslet nic dobrodružného a epického. Pro většinu očí je šedá jenom přítomnost. – Říkává se též „šedá teorie“. Jako by praxe byla poezie a barvitost sama! Jsou teorie, které jsou hotové zázraky kolorismu proti praxi, a bývá praxe tak šedá, tak bezbarvá a nezajímavá, že proti ní je třeba atomová teorie nebo Laplaceova teorie přímo románovou skladbou. Rozhodně je teorie Brownových pohybů poutavější než vyměřování daní nebo teorie indoevropských kořenů zábavnější než dělání korektur. Není konečně pochyby, že daleko krutěji se trpí šedou praxí než šedou teorií.

VII

HOREČNÝ

Rádo se mluví o horečném chvatu a zmatku velkoměsta; jsou iluzionisté, kteří horečný kvap a zmatek nalézají dokonce v Praze – stačí jim k tomu patrně tramvaj, obchodní sluha s vozíkem, drožka a hrst lidí. Ale kdyby to byl sám Londýn, Brooklyn nebo Paříž: nikde na světě nejedí tramvaj horečnou rychlostí a její řidič netočí klikou v horečném zmatku. Kdyby to dělal, přišel by hned toho dne o místo. Naopak, jede tak klidně a solidně, jako by vyorával brázdu na polabském lánu. Ani šofér nejede horečně a netočí volantem v šílené panice, naštěstí pro svět. Ani chodci neběží horečně; jdou zdravýma nohama a bez divého zmatku. A kdyby bankovní ředitel, politik, prodavač ve velkoobchodu nebo šéf novinové plantáže pracoval horečně, ukázalo by se záhy, že vlastní životní nerv velkoměsta je klid, co nejvíce jistoty, rozvahy, pohodlí a hladkosti. Jediný horečný, chvátající a zmatený živel velkoměsta jsou ženy a venkované.

VIII

ŽÁDNÉ „VY”

Úřední čeština má svá tajemství, podobně jako církevní řeč nebo zlodějská hantýrka. „Tohoto nařízení budiž dbáno” je obrat čistě úřední; jeho pasívum vyjadřuje neradostnou a neosobní povinnost a stanoví naprostou, skoro metafyzickou nutnost, která se k nikomu přímo a důvěrně neobrací. „Dbejte tohoto nařízení” je naproti tomu zcela neúřední; je to osobní, živá výzva k činnému dbaní, k činnému životu, výzva, jež s vámi mluví, na vás se obrací a s vámi počítá. „Nebudiž pliváno na podlahu” je výron čiré autority, visící v absolutnu. „Nenahýbati se z oken” je příkaz neuznávající vaší individuality. „Psi buďtež voděni na šňůře”, „nebudíž prodléváno na kolejích”, „tato rubrika budiž náležitě vyplněna” – to vše posílá vaše „já” do oblasti věcí neexistujících. Oč dramatičtější by bylo „neprodlévejte na kolejích”! Jakou demokratickou účast by projevila rada „vyplňte náležitě tuto rubriku”! Ale jaké by to bylo porušení ducha zákonů! Zákon vyžaduje slepé poslušnosti, kdežto každé „vy” je ne-li osobní srážka, tedy aspoň osobní styk. Ale z neznámé příčiny přenášíme tuto slepou poslušnost i do soukromého života. Každá lékárnická nálepka vám ji přikazuje, praví-li „lahvičkou budiž před použitím zatřepáno”. Slepá poslušnost se na vás žádá, čtete-li „kostka budiž vhozena do vařící vody” a tak dále. Duch zákonů je patrně na postupu.

IX

NÁVRAT K NĚKOMU

Přes tu chvíli bývá slyšeti po národech: „Zpět k veliké minulosti! Vraťme se k otcům!” Francie má své návraty ke klasicismu, Němci se vracejí jednou ke Kantovi, jindy k romantice a zase jindy k Tacitovým Germánům, a my sami, jelikož nejsme o nic horší než ostatní, se vracíme k Smetanovi, Alšovi, Nerudovi a nevímkomu ještě. Tato nostalgie je typická pro chvíle slabosti. Máme snad jít kupředu? Co tam? V budoucnu není jediného pevného bodu, jediné zaručené hodnoty; všechny možnosti jsou snad už vyčerpány, vše nás zklamává a sami už si nedůvěřujeme. Ach, tedy raději zpět, k nepochybným a nesmrtelným hodnotám; raději zpět než jepicově žít kupředu! Zpět ke kořenům! – Avšak (máme-li už zůstatí při kořenech) nechceme-li „ke kořenům” jako cizopasní červi, co s nimi chceme? Vrací se list nebo květ či větev ke kořenům? Naopak, spíše kořen se vrací ke květu, jímž kdysi býval. Jádro nevypouští nový kořínek z nostalgie, nýbrž proto, aby jeho očko se slepě hnalo vpřed. Heslo kořenů je „vpřed” – jiného poučení příroda nedá. Nebo „návrat k tradici”: pod tím slovem se myslí, že

tradice je něco hotového a neměnného. Ale což je-li tradice živá jako sám život? Co mi je platno toužít „zpět k síle mého dlouhověkého dědečka“? Snad – mohu mít tu důvěru – žije ve mně jeho tradice dlouhověkosti; ale tu mi nezbývá než zkusit to a žít kupředu až do osmdesáti osmi let. Snad v nás žije bezpočtu národních tradic; musíme to zkusit tím, že budeme žít, tvořit a prospívat – zdar je před námi, ale nikoliv za námi. Pravá důvěra v tradici je: „Je s námi, vše je hotovo, s pánembohem kupředu!“

X

POVINNOST

Je to kouzelné slovo, tak mocné, že kdyby ho nebylo, byl by je musel Kant vymyslet. Dejme tomu, že nijak se vám nelíbí dostat ránu holí; kdybyste však obdržel z vysokého místa rozkaz pod nevímjakým trestem postavit se na rohu Můstku a každého kolemjdoucího uhodit holí, učinil byste tak patrně s dětsky čistým svědomím a po každé pořádné ráně, kterou byste ušetřil, měl byste téměř příjemný pocit: „Plním jen svou povinnost.“ Dejme tomu, že byste to ani nedělal pod trestem smrti, nýbrž pod radovským platem s postupem a penzí; i pak byste „plnil jen svou povinnost“. Nemusí to ovšem být primitivní a nedokonalé vraždění holí; jsou povinnosti krutější, elegantnější a méně namáhavé než tato, povinnosti, které plníme škrtem péra, slovem nebo kývnutím hlavy. Jsou tedy dvě mocnosti v mravní oblasti: „svědomí“, které mnohého nedovoluje, a „povinnost“, která dovoluje, čeho nedovoluje svědomí; tím je vyplněna palčivá mezera, kterou svědomí nechává ve světě činů. Povinnost je mocné a uklidňující slovo, jež uvádí do světa pořádek. Mistr popravčí není osobně zlý a nepřívětivý člověk, ó nikoliv; plní jen svou povinnost a jeho svědomí je čisté. Velmi, převelmi mnoho lidí má svědomí stejně čisté – co chcete? Plnili jen svou povinnost! Snad vám jejich škrt péra, jediné jejich slovo, jediné kývnutí hlavy přineslo nesmírnou bolest; ale činili to jen proto, že plnili – A je k tomu třeba Shawovy špatnosti, aby jeho „pekelník“ Richard Dudgeon před svou popravou přerušil uklidňující výklad hrdelního soudce: „Mr. Dudgeone, upozorňuji vás, že to činíme jen proto –“ nefilozofickými slovy: „– že jsme za to placeni.“

XI

PSÍ POČASÍ

V tomto slově leží nesmyslná představa, že počasí příliš špatné pro člověka, tedy orkán, plískanice, čtyřicetidenní déšť a krupobití, je snad zvlášť vhodné pro psa a jemu důvěrně

blízké. Nemůže býti větší zvrácenosti. Právě „psí počasí“ by bylo krásnější, než si vy sami dovedete představit: červen po celý rok, na dvorku teplé výsluní a chladivý stín, krátký rosný déšť, mnoho zajímavých vůní, vlhká vysoká tráva, žádný úplněk, žádný klavír, žádní žebráci, žádná nerovnost, mnoho dětí a dost masa pro každého. – Stejně falešně však říkáte o věcech přespříliš špatných, že „to je pro kočku“.* [* Toto rčení je nejen lež, nýbrž i germanismus. Odpusťte, ale mne zajímá ta lež více.] Ve skutečnosti a z oprávněného hlediska kočky „pro kočku“ je polštář, mlíčko, nepozorný vrabec, tajemné půdy a seníky, ženský klín, měkká ruka, kutálivé klubko, měsíční noci, tichý dům a zahrada – tedy věci veskrze milé, přirozené a intimní. – Tato úsloví ukazují s politováníhodnou jasností lidský předsudek, že zvířecí tabule hodnot je zvrácená a neutěšená. Je však dosti důvodů mysliti si, že kdyby zvířatům byla dána moc upravit nebo dokonce stvořiti svět podle jejich vkusu, byl by to – přes mnohé krutosti a nedůslednosti – svět, který by nebyl nejnešťastnějším ze všech. Jmenovitě člověk v tomto světě by byl zvířetem nekonečně mírným a hodným, svatým jako láma a vlídným jako Dionýsos.

XII

SVÉRÁZ

Koupí-li si například pražská dívka kus továrně vyrobené lidové výšivky a dá-li si ji u své švadleny přišít na svou halenku, říká se tomu „svéráz“. Je ovšem pravda, že lidový kroj je svérázný. Neméně pravda je, že je vyšívaný. Ale největší pravda je, že lidová dívka si jej vyrobila sama, aspoň prvotně a v hlavních částech. Sama především plela len a „nevěděla, proč ji srdce bolí“. Pak jej přadla, zpívala přitom, naslouchala starým babám, měla sto pověr; připomeňte si, že kolovrat je stejně obestřen pohádkami jako svatý grál. Když přišlo plátno od tkalce, sama je bílila, sama šila, sama vyšívala; a i když hedvábné přadénko, kterým vyšívala, nebylo jejím dílem, musilo nicméně projíti posvěcujícím, předepsaným, praslovanským obřadem lidového jarmarku a smlouvání. Vskutku, lidová výšivka není celý svéráz; tím je onen nekonečně osobní, intimní, činný život, který je v ní vetkán. Tento ubohý kousek vyšívané látky je jenom mrtvý a hmotný zbytek práce a lásky, písní, přástek, zvyků a invencí. Žijeme ze zbytků. Je ovšem těžko žádati, aby pražská dívka plela len, přadla, bílila nebo dokonce zpívala; stejně těžko je žádati, aby pražský domácí pán, stavě svou svéráznou vilu, sám porážel strom, přitesával trámy a vozil je vlastními koni na své stavenišť. Ale přesto pravý „svéráz“ není v tom, aby výrobek byl „náš“, etnický a jarý, nýbrž aby práce, kterou vzniká, byla naše, etnická a jará. Naše košile budou svérázné tehdy, bude-li krkonošským

tkalcům tak dobře a vesele na světě, aby si při práci zpívali a vykládali sny. I naše domy budou snad trochu více naše, budou-li cihláři šlapati hlínu s větším uspokojením než doposud. „Svéráz” začíná životem, a ne hmotnými produkty.

XIII

POVĚRA

Chtěl jsem již psát o jiném slově, ale když jsem nadepsal třináctku, napadlo mi nešťastné, hanlivé slovo „pověra”. Ano, překonali jsme věk pověr; jedu-li třináctkou do redakce, nemyslím na hrozné a osudné následky, které mi toto číslo může přinést, a nikdo z chodců nepovažuje za zvláštní neohroženost mé odhodlání jeti zrovna třináctkou. Není pochyby, že žijeme pohodlněji, není-li nešťastných třináctek, neblahých pátků, osudem znamenáných míst a tisícerych předzvěstí. Ale je pochybno, je-li tím život o něco bohatší a zajímavější. Nevím vskutku, je-li lépe, aby pavouček na stěně byl znamením budoucnosti, nebo jen znamením toho, že jsou kouty nevysmýčeny. Nevím, je-li důležitější vzpomenouti si při náhlém zastavení hodin s neklidem lásky na vzdálené příbuzné, nebo bez takového neklidu na nejbližšího hodináře. Zisk z pohodlí a jistoty je jenom relativní; něco se vždy při něm ztrácí, čeho nelze snadno nahradit. „Pověry” propůjčovaly věcem hlubší význam a větší rozmanitost; překonáním pověr vytěžili jsme pro sebe co největší lhostejnost k věcem. Zdá se, že se nám věci za to mstí dokonalou lhostejností k nám; pavouček přeběhne stěnu nemysle na naši budoucnost, nýbrž na tučný neřád některého kouta; blecha vám skočí na ruku a nepřiláká listonoše s dopisem, jež čekáte; obloha vám neposílá znamení komet, duhy míru ani krvavých mečů, jako činívala při jiných válkách; hodiny se zastaví tvrdošíjně a hloupě, a zní-li vám v uších, nemyslí na vás nikdo, stejně jako vy na nikoho nemyslíte. Poměr věcí k člověku je právě takový jako poměr člověka k věcem.

XIV

ZOBÁK

Tímto slovem je míněno něco obzvlášť samorostlého a osobního. Proto říkají hudebníci, že skládají, jak jim zobák narostl, a malíři, že malují, jak jim právě zobák narostl; a vám, kterým nenarostl žádný domýšlivý, veliký, osobní zobák, nezbyvá než se popřípadě podiviti hříčkám přírody, že zatímco tomuto hudebnímu originálu vyrostl zobák Smetanův, onomu malířskému genui vypučel zobák jaksi připomínající dejme tomu Slavíčkův. Příroda je mocná a

podivínská. – Kdybych se však mohl dohovoreti s ptáčkem, který mi občas zpívá před oknem, myslím, že by mi sdělil: „Zpívám, ano, ale ne proto, že mi narostl zobák, nýbrž proto, že mne strašně plní láska. Umění, pane, není věc zobáku, nýbrž věc srdce a dar boží. Bůh je tík tík tiuití, tio rio trrr to to to nétia tík. Toto jest veliké tajemství, nezávislé na zobáku, nýbrž na duši.” Nemohu se vsak tak dobře s tímto ptáčkem dorozuměti, a proto jen naslouchám, jak zpívá. Zdá se mi opravdu, že svým zpěvem nemíní nic bůhvíjak osobního a originálního. Že se sice velmi těší ze své písničky, ale nikoliv z velikosti a osobní podivuhodnosti svého zobáku. Jeho umělecké poslání je zpívat, a nikoliv míti zobák. Osobní zobák je výsadou lidských umělců.

XV

ÚKOL

V nynější „vážné a kritické” době vystupuje jednou nebo dvakrát denně před naše svědomité oči nějaký „úkol”; kdežto temný kout v novinách a revuích se náhle zjasní novým „úkolem”, jenž nám ukazuje cestu k lepšímu zítřku. Nevím již, co vše je národním úkolem: míti zdravé děti, býti členem Muzea, koupiti si Zlatou knihu V. B. Třebízského, vstoupiti do strany, býti eugenikem, pamatovati na hladové, podporovati steré účely, stavěti nové divadlo, zříditi nové školy a tak dále. Nemluvím probůh proti dobrým a užitečným věcem, které tu na nás vystupují jako Úkoly, nýbrž jen – a dokonce nesměle – proti tomu, abychom z nich dělali pouze úkoly. Mohou přece býti ještě ledačím jiným: libostí, potěšením, zábavou, pýchou, úlevou, láskou, ztřeštěností. Táži se, nebylo-li by v Čechách veseleji, kdyby bylo lidem rozkoší, a nikoliv úkolem býti třeba členem Muzea; kdyby bylo národní zábavou, a nikoliv národním úkolem stavěti nové a pěkné školy; kdybychom dávali chudým jísti, protože nás to ukrutně těší, a ne proto, že v tom vidíme úkol; kdyby naše zlaté měšce se otvíraly z nezkrotného dobročinného temperamentu, kdybychom dělali „vše pro dítě”, protože máme děti rádi, a vše pro dospělé, vše pro vědu, vše pro umění, vše pro budoucnost jen z jarých a účastných osobních pohnutek. „Úkoly” vedou a opravují život, kdežto osobní pohnutky jej žijí. Z úkolu máme humanitu, ale ze srdce ji žijeme. Slovo „úkol” je protiva k slovu „přirozenost”; nevím přesně, co je národní přirozenost, ale přál bych jí, aby v ní byla aspoň větší část toho, co dnes jmenujeme „národními úkoly”.

XVI

SMRT

Nečiním zde námitek proti smrti samotné, nýbrž toliko proti jejímu zneužití. Nikoliv zneužití skutkem (každý umírá jen jednou, těžce a s bolestí), nýbrž strašné zneužití slovem a písmem. Je to úžasné, jak snadno a ochotně se umírá v literatuře. Kdyby se založila statistika mortality v beletrii, byly by to děsivé číslice; zde puká srdce hořem s dochvilnou jistotou pekelného stroje, každá sebevražda se poštěstí, každá nemoc vede vítězně a předčasně k cíli. Umírá se škrtem péra, pro rozuzlení, pro efektní konec. Člověk se zastřelí z osudného důvodu, že dohrál svůj románový part, oběsí se z nutkavého přesvědčení, že povídka musí mít finále, umírá v pravý čas, aby zachránil osnovu děje. A tu věru nedovedu uznati, že třeba dramatický spád je dostatečným mravním motivem, aby autor usmrtil hrdinu. Popírám bezuzdné právo autorovo na lidskou smrt. Ve většině případů spisovatel usmrcuje hrdinu, aby zakryl slabost a děravost vlastní koncepce. Dejme tomu, že hrdinka něco deklamuje o lásce a zklamání, a pak se zastřelí. Kdyby se nezastřelila, tu by vyšlo se strašnou jasností najevo, že její deklamace byla falešná. Jindy hrdina musí zahynout, protože osudově není pro něho jiného východiska; kdyby však nezahynul, ukázalo by se, že tu vskutku bylo jiné východisko, totiž žít. I žít je gradace, děj a drama; většina krizí a osudů nejen se začíná, nýbrž i končí se životem, a více než to, řeší se životem. Koneckonců známkou pravosti v literatuře není smrt, nýbrž život.

XVII

STANOVISKO

Říká se s oblibou „zaujmouti stanovisko“. „K této věci jsem ještě nezaujal stanoviska.“ „Každý musí zaujmouti stanovisko.“ Podle tohoto příznačného rčení „stanovisko“ je něco, co leží vně člověka; nikdo neřekne „zaujal“ jsem mínění nebo víru, „zaujal“ jsem souhlas nebo odpor; vše vniterné naopak „zaujme“ nás. Proti tomu však zaujal jste stanovisko souhlasné nebo vyčkávací, blahovolné, stavovské, odmítavé; zcela tak jako byste zaujal místo, lavičku, postoj, něco s vámi skoro nesouvisejícího a z vás nevyrostlého. Právem se říká: „ze stanoviska socialismu“ má se věc tak, „ze stanoviska konzervativního“ onak, poněvadž obě stanoviska mohou mně být cizí, mohu se na ně zkusmo odebrat jako na Letnou nebo do Riegrových sadů, abych se pokochal pohledem na svět z vyhlídek velmi různých. Na každém stanovisku mohu, ale nemusím být; mohu vidět svět z vysokého stanoviska, ale nemusím přitom být vysoký člověk. Ani ve snu vám nenapadne říci, že jste zaujal ke kousavému psu

stanovisko odmítavé nebo k horké polévce stanovisko vyčkávací; vaše reakce na psy a polévky je příliš přirozená, než abyste jí dávali jméno „stanoviska“. Ale zato ve věcech veřejných a lidských známe už jenom stanoviska. Místo abychom přetékali souhlasem nebo byli strženi odporem, trpěli nejistotou či nevěděli kudy kam, „zaujímáme stanovisko“ souhlasné či odmítavé, vyčkávací nebo neutrální, a to doslovně a doopravdy. Na „zaujetí stanoviska“ není nejhorší to, že je říkáme, nýbrž že je skutečně děláme.

XVIII

PŘEKONATI

Nemohu vám ani vypočítati, co všechno jsme, jak se říká, „překonali“. Překonali jsme impresionismus a realismus, středověk a pověru, spekulativní filozofii a Darwina, Tolstého a secesi, skepsi, Ibsena, Wagnera a romantiku, zkrátka zdá se, že tolik toho překonavše nemůžeme už ani jinak spát než na vavřínech. „Překonati“ znamená vždy překonati něco špatného; každý z vás už překonal kašel, ale nikdo kašlající neřekne, že už překonal dobu zdraví; nebo překonáme zimu, ale nikoli jaro. Jestliže jsme „překonali“ impresionismus, pravíme tím, že byl chorobný jako kašel nebo nepříjemný jako zima; ve skutečnosti však býval pro nás nadmíru zdravý a líbezný, že bychom měli říci: opustil nás. Překonali jsme romantiku, ale řekne někdo, že překonal své mládí? Překonali jsme Darwina, poněvadž... nás zrovna překonává vitalismus, a překonáme vitalismus, až budeme překonáni opět něčím novým. Ano, dovedeme překonati včerejšek; ale zítra, až překonáme dnešek, bude nám včerejšek nesmrtelnou historií. Dnes je nám včerejšek omylem; za rok bude nám dějinnou etapou. Naše „překonaná stanoviska“ budou za sto let posvátnými obětišti lidského ducha. Naše domnělá vítězství budou za sto let jen okamžiky přechodu. A až sami budeme definitivně překonáni, vstoupíme i my do dějin, důstojní a nesmrtelní jako sama minulost.

XIX

ZÁSADA

Slovo tajemné a mocné. Vy ze zásady se procházíte před večeří; vaše teta ze zásady nechodí do divadla; váš moudrý bratranec ze zásady se vyhýbá davům, zatímco váš nebožtík dědeček pil ze zásady pivo ohřívané. Kdybyste se procházel ze zvyku a dyspepsie, kdyby vaše teta trávila večery doma z pohodlnosti a lakoty, kdyby váš bratránek se davů prostě bál a váš nebožtík dědeček si ohříval pivo z něžného ohledu k svým katarům, byl by svět nepochybně

pestřejší a jazyk bohatší, ale život by patrně ztrácel na mravní závaznosti. Procházíte-li se ze zásady, plníte tím důležitě a věrně svou mravní povinnost; důležitější je ze zásady se vyvětrat než bez zásady navštívit nemocného přítele. Vykládá-li si vaše teta večer doma karty, jelikož zásadně neholduje světské marnosti hudby a jeviště, je to důstojný akt mravní vůle. Z každého zvyku, z každé lenosti, slabosti a setrvačnosti můžete udělat věc zásady; svět tím sice pranic nezíská, vy však ano; vyhovíte sami sobě a nádavkem se budete cítit charaktery.

XX

NEPLODNÝ

Tohoto slova se neuzívá o neplodných mužích a ženách, nýbrž říká se obyčejně „neplodné hloubání“ nebo „neplodná skepse“. Je možno, že udělalo lidstvo špatné zkušenosti s hloubáním a skepsí; ale jistě neméně špatné zkušenosti mohlo udělat také s jednáním a důvěrou. Znáám lidi, kteří hrozně mnoho jednají, kteří jsou hotoví nezmarové činu; nic se neděje bez nich, všude musejí být, všude platí za nepostrádatelné „činitele“ života veřejného, hospodářského nebo jinak ukrutně důležitého. A najednou takový činitel umře, a tu v rozpacích potězkáváte v ruce, co vlastně po něm zbylo. Můj ty bože, a pro tohle stálo za to se namáhat po celý život? Snad je to neplodné, honit nějakou myšlenku; ale proč připadá lidem plodnější jít někam do schůze, běhat, rozčilovat se, nařizovat nebo intrikovat? Kdybychom vzali tisíc dnešních myšlenek a tisíc dnešních činů a mohli se podívat, co z nich zůstane za sto let, myslím, že by tato zkouška plodnosti dopadla špatně pro činy. – A podobně je tomu s důvěrou a „neplodnou skepsí“. Plodné například je důvěřovat, že mi někdo přijde ustlat; neplodné a skeptické je, ustelu-li si raději sám. Plodné a kladné je věřit, že můj náčelník má pravdu; neplodné je domnívat se, že já mám pravdu. Neboť skepse je neplodná. Plodné je být starostou v Hostivaři, ale neplodné je hloubat o věčné blaženosti; plodné je kandidovat na staré pravdy, ale neplodné je vymýšlet nové; neboť hloubání je neplodné. Rovněž snění je neplodné, a v říši přírodní neplodné je kvést, ale plodné je trhat ovoce.

XXI

ISMUS

Obyčejně zachází kritik s umělcem jako se zvířetem: polapí ho a především ho určí a pojmenuje. Tak ve vlhkých lesích se zdržuje naturista, v chladných výšinách poletuje intelektualista, ve větších městech žije divoce futurista; realista přebývá v chudých a dělných

krajích, senzualista v žírné přírodě, porůznu, ale hojně vyskytuje se impresionista a tak dále. Pokud jenom kritik sám žije v přírodovědecké pověře, že na světě existují druhy a rody, a nikoliv jedinci, není to žádným neštěstím; huře však, je-li čtenář či divák přiveden k víře, že místo básní a obrazů dodávají se mu samé ismy. „Jakže,” zvolá zklamaný milovník umění, „chtěl jsem viděti cit, a nikoliv teorii; chtěl jsem zažiti obraz skutečnosti, a vy, falšovatelé, mi podáváte jakýsi abstraktní, smyšlený ismus! Avšak již dosti, nechci už věděti o vašich ismech! Půjdu sám do přírody a vlastními smysly, vlastním srdcem najdu tam pravou, nezfalšovanou krásu.” Tu tedy vyjde tento milovník krásy, lehne si na vlastní záda do trávy, miluje vůni sena a cinkání stád, naslouchá lesům, pluje s oblaky a vzpomíná svého dětství. Tu však přistoupí k němu duch pokušitel a šeptá: „Ležeti a čichati je senzualismus, vnímání pestrost a měnivost jevů, toť impresionismus, a milovati bučení stád, toť přímý, cynický naturalismus. Vzpomínka na dětství je primitivismus. Splývat s přírodou je monismus a panteismus. Človče, v každém řádném ismu je tolik teorie jako v tvém ležení, tolik systému jako v tvém potěšeném nose a tolik abstrakce jako v tvé kvetoucí radosti. Proto jdi a užívej umění se stejnou silou a dovedností, s jakou umíš tady ležet a milovat.” Věřím, že duch pokušitel má pravdu.

XXII

TVŮRČÍ

Toto slovo je obyčejně zápalnou obětí kritické chvály. „Tvůrčí” dílo, „tvůrčí” osobnost znamená prostě náramně silné uznání. Ale i když uznání je silné, myšlenka je slabá. „Tvůrčí” znamená velmi mnoho pro boha, ale velmi málo pro člověka. Jediné, co víme o tvoření, je, že „stvořiti je z ničeho něco učiniti”. Podle všech zpráv a pověstí bůh stvořil svět, ale podle žádné pověsti se tomu neučil; nikde není psáno, že by to zprvu nedovedl, že by se poněáhu zdokonaloval a osměloval, počínaje slunci a konče blechami a lidmi, získáváje takto zkušenosti a obratnosti až k hotovému mistrovství; vskutku, jelikož tvořil z ničeho, nepotřeboval takové předchozí práce. Avšak člověk umělec nemá tak hladkou práci, neboť netvoří „z ničeho”; skutečnost, ze které bere svou látku, je tak velikánské „něco”, že umělec cítí se steskem: kdybych žil milión let, nebudu s tím hotov, nedokoukám, nedoslyším a nedocítím se všeho, co tu je. A toto „něco”, tato skutečnost je mu tak vzácná, že je bez sebe radostí, podaří-li se mu dostat jí kousek do svého díla. Malíř si nezahvízdá nad svým obrazem z radosti, že udělal tvůrčí čin, nýbrž z větší radosti, že vmaloval prostornou věc do plochy. Homér neměl takovou radost ze svého tvůrčího božství jako z hrdinského božství Achillova.

Umělec je tak trochu jako plavčík na Kolumbově lodi, který vidí daleký břeh a křičí: „Země! země!” Ten plavčík se snad nedomýšlel, že stvořil Ameriku; byl však první, kdo uzřel novou skutečnost. Plavčíkové, Kolumbové, umělci nejsou stvořitelé Amerik, nýbrž objevitelé a obdivovatelé skutečnosti. Je trochu pravdy v tom, že umělec nad jiné miluje sen, ale více je pravdy v tom, že nad jiné miluje skutečnost. – Anebo jest umělec jako dobrý truhlář. Dobrý truhlář vytváří z krásného dřeva krásný stůl; miluje krásné dřevo víc než nicotu, z níž by snad Čirým Činem dovedl vykouzlit stůl i se židlemi. Dobrý umělec vytváří z krásné skutečnosti krásné dílo; a kdyby tu krásnou skutečnost mohl objevit jen ve vlastním nitru, je to daleko více než tvůrčí nic. Jeho řemeslo není řemeslo boží.

XXIII

PŘÍRODA

Toto slovo se obyčejně klade jako znamenitá protiva všeho rovně stříženého, jednoduchého a průhledného; pro většinu lidí jsou v naprostém rozporu s přírodou nejen například železniční koleje, ale také každá přímka, každá duchová geometrie, každá důsledná idea, každý rovný paprsek ducha. Většina moderní filozofie konstruuje naprostou protivu přírody a intelektu. Nebo zase obecný vkus vytýká modernímu umění, že je geometrické, a tudíž protipřírodní. Tedy příroda je nekonečně individuální, nepravidelná a iracionální; je nejvyšší instancí pro individualizování každého chlupu a pro nevypočítatelnost každého spojení mezi dvěma body. Všechno přímočaré a jednoduché je naprosto umělé, nepřírozené a ohavné. – Kdyby člověk tohoto přírodního vkusu byl postaven před úkol, aby přetvořil svět, představte si, jakou by měl práci. Rozhořčeně by zamítl přímočaré šíření světla a rozhodl by se pro individuální průběh každého paprsku: leť jakkoliv, kázal by mu, jenom ne přímo za nosem; stejně opřel by se kruhovému oběhu planet, rovnoběžníku sil, přímému pádu a nevímčemu ještě; každému pohybu by musel určit nevyzpytatelnou dráhu naprosté individuální rozmanitosti. A teď si myslete, byl-li by takový stvořitel do dneška hotov třeba jen s gravitací! – Pěkně se mluví o nekonečné složitosti přírody; ale pokud příroda pracuje a tvoří, potřebuje jednoduchých, hladkých pravidel; neboť jednoduchost, pravidelnost, přímočarost je zákonem práce. Fyzické zákony, kosmická geometrie jsou jakýsi taylorismus vesmíru; přírodní zákony jsou pracovní ekonomie přírody. Ale jest i morální geometrie. Pravdy jsou jednodušší, přímočařejší a geometričtější než omyly; ctnosti jsou méně složité a geometričtější než hříchy; a dejme tomu bůh sám je přímočařejší než zlý démon. Otázka geometrické jednoduchosti není jen otázka vkusu, nýbrž i morálky.

XXIV

KULTURA

Kultura se obyčejně definuje jako vzdělanost, jako duchovní tvorba, jako říše hodnot nebo tak nějak. Ale v běžném smyslu je kultura něco soustavného a organizovaného na rozdíl ode všeho nahodilého a neorganizovaného. Například nikdo neřekne, že je to kulturní fakt, má-li někdo inspiraci k básničce. Zato však je kulturní fakt, že se v Čechách za rok vytiskne dejme tomu 2 657 publikací nebo o něco víc. Není to kulturní fakt, prohání-li někdo pod hvězdami svou myšlenkovou chiméru, ale je kulturním faktem, že máme tolik a tolik posluchačů filozofie. Sediš-li na krásné vyhlídce šťasten jako lilie polní, není to kulturní fakt; ale hned se to stane kulturním faktem, činiš-li to jako delegát Společnosti pro Povznesení Znalosti Domoviny. Individuální událost se jaksí vymyká pojmu kultury; je příliš nahodilá, příliš... přírodní. Teprve součet dělá kulturu; ne, teprve průměr dělá kulturu. – Od nějaké doby si vášnivě vážíme své kultury; ale naprosto se neukazuje, že bychom si nějak vášnivěji vážili básniček nebo myšlenek, že bychom se k nim nedočkavěji tlačili a vroucněji se jimi potěšili... A tu mi odpovídá hlas veliký: Jakže! učinili jsme málo pro básničky a myšlenky? Nuže, podáme spěšnou rezoluci: Budiž neprodleně založena 1. vysoká škola pro básničky a myšlenky; 2. ústav pro sbírání a uschovávání básniček a myšlenek; 3. ministerská anketa o básničkách a myšlenkách; 4. – co ještě? – Nic, nic už; dost jsi pracoval, dost jsi se nastaral, ó významný činiteli. Jdi nyní na procházku, mávej rukama, nemysli chvílku na kulturní úkoly; a tu se ti snad přihodí, že cestou uvidíš básničku; myšlenku; květ.

XXV

VŮLE,

jedno z nejdůležitějších slov Moderního kouzelníka čili Malého boska. Vezmi slovo „vůle“, přidruž k němu jiné slovo, zatřepej obojím a pak ukaž: vznikne „Vůle k moci“, „Vůle k vítězství“, „Vůle k dramatu“, „Vůle k víře“, vůle k čemu chceš; v užaslém divákovi tím vyvoláš dojem, že ta moc, to vítězství, to drama, ta víra je už skoro tady, téměř na dosah ruky, že je to vykouzleno mocným zaklínadlem, které jsi pronesl. Toto salónní kouzlo pak sluje Voluntarismus a obestře tě tajemnou mocí; neboť nikdo nepochybuje, že mluvíš-li o Vůli, máš ji sám, a jsi tudíž mužem zázračným. Zázračnost vůle je ta, že nás vítězně přenáší přes citelné nedostatky. Nemáme dramatu, ale máme něco lepšího a hlubšího: Vůli k dramatu. Nejsi vůbec mužem činu, ale máš něco skvělejšího: Vůli k epičnosti. Až nebudeme mít

umění, vynajdeme Vůli k umění, jež je filozofičtější než umění samo. V době náhražek je Vůle náhražkou nejdokonalejší. Sám život nahradíme Vůlí k životu, srdce Vůlí k citu, radost Vůlí k radosti, vůli samu Vůlí k chtění, i bude vše více než v pořádku; žádnou vůlí se sice nezrodí ani drama ani moc, ani láska ani hrdinství, ani umění ani život, ale uvažte, oč velkolepěji zní „vůle“ než stará záliba! a oč méně zavazuje vůle než „pokus“! a jak sebevědomě se řekne eufemismus „vůle“ místo upřímného „non possumus“!

XXVI

PUD

Tohoto slova užívají umělci, když chtějí v sobě označiti a pocítiti jakousi zvláště tajemnou sílu nebo dar. Styděli by se skoro říci, že tohle zkomponovali z důkladného uvážení nebo onohle namalovali podle rozumného plánu. „Tohleto,” řeknou naopak, „ze mne vytrysklo pudově, a tamhleto je také instinktivní projev; umělec vůbec tvoří instinktivně, puzen něčím, co je silnější než on.” Ostatně jsou i takové teorie o umění, jsou i kritikové, kteří neoblomně věří, že umělec tvoří pudem, stejně jako lumek klade pudem vajíčko do hloupé housenky nebo vlaštovka instinktem trefí do Itálie nebo včely z pudu střídají na zimu med. Věřím beze všeho, že lumek, vlaštovka nebo včela dělají pudem všechno, co jim přírodopis nařizuje; ale jakmile by měli tolik lidského rozumu, že by se s námi mohli dorozumět, mluvili by patrně jinak. „My Ichneumonidae,” řekl by asi lumek, „jsme totiž strašně chytrý hmyz; my máme, holenku, takový rozum, že například snášíme svá vajíčka rovnou do housenek.” „A my,” ozvala by se vlaštovka, „máme takový báječný rozhled a důslednost, ano, to je to pravé slovo; když chceme na jih, tak letíme na jih!” „A u nás,” dokončila by včela, „vám platí takový prastarý zákon, že se musí sbírat med; a kdo toho zákona neposlechne, je trubec a blbec, a žádná počestná včela.” – „Ale zvířátka,” namítl by člověk, „vždyť ty všechny kousky děláte ani nevíte proč, z čiročirého pudu...” Tu by se zvířátka urazila a řekla by: „Copak jsme taková hovada? Ty, zrovna ty nevíš, co mluvíš!” – Tato bajka ukazuje, že příroda sama se nechlubí svou metodou, nýbrž svým úspěchem a životní chutí. Obědváte z pudu vyživovacího, nebo proto, že je rozumno se dobře najíst? Oboje je pravdou, ale ještě větší pravda je, že vám to zkrátka chutná. A stejně tak by umělec měl říci: „Tohle jsem udělal, protože jsem i jaksi musel, i rozumně jsem to uvážil; hlavně však se mi to tuze líbilo a doufal jsem v taji srdce, že se to bude líbit také tobě.”

XXVII

CHLADNÝ

Podle běžného užití „chladný“ je rozum; podle dnešní oblíbené filozofie je nejen chladný, nýbrž také mechanický. Proto dává se přednost instinktu, o kterém jsem mluvil minule. Mluvil jsem však o něm, jak rád dělávám, úplně špatně. Předpokládal jsem, že by se kutilka, kdyby mohla mluvit, chlubila svou inteligencí, a ne svým instinktem. Nuže, kdyby to opravdu učinila, vrhl bych jí do očí strašný příklad její neinteligence, o kterém vypravuje spolehlivý a moudrý Fabre. Kutilka dlouhorečka, zvaná Bembex, si dělá v písčité půdě vodorovnou chodbu; na konci je komůrka, kde je uložena larva a mouchy, které tam Bembex nanosí za potravu své larvičky. A kdyby kutilka zalétla na míle daleko, vrátí se, neznámo s jakou jistotou, přesně k otvoru chodby. A kdybyste chodbu zahrabali nebo kamínky ucpali, prorazí si kutilka vášnivou a horečnou pílí cestu, aby živila svou larvu. Aj, což ta láska mateřská, řeknete; ale moudrý Fabre uřízl nožem hoření polovinu hnízda, takže nechal z chodby jen kanálek a bezstropou komůrku s nešťastnou larvičkou. Tu se přihnala matka Bembex s novou kořistí přímo k otvoru; ale otvor nikde. Kutilka hledá kolem, hrabe, ohmatává, pídí se po otvoru s neúnavnou paličatostí. Pátrá i v bývalé chodbě, vnikne i do odkryté komůrky, kde se na bílém dně zmítá larvička na hromadě nachystaných much; ale matka ji odstrčí jako balík, jako mrtvou překážku a umíněně hledá jen jediné: otvor! otvor k svému dítěti! Svého dítěte kutilka nezná; ví jen, že musí k němu otvorem, a není-li otvoru, není také dítěte. „Jaká propast rozdílu mezi inteligencí a instinktem,” volá tu Fabre, který přece měl hmyz rád. „V troskách zhrouceného domova matka vedená inteligencí se vrhá přímo k svému dítěti; vedena instinktem zastavuje se umíněně tam, kde byly dveře.” – Opět a opět ukazuje Fabre, že instinkt hmyzů je úžasný vpravdě, ale mechanický; jisté úkony musejí následovati po sobě; porušíte-li jejich ustálený sled, je instinkt v koncích. Instinkt je rafinovaně dokonalý, pokud pracuje s podmínkami, na něž je zařízen; změňte jedinou z nich, a instinkt se stane nejrafinovanější pitomostí. Instinkt je dokonale přizpůsoben podmínkám; rozum však si sám přizpůsobuje a pořizuje podmínky, třeba nedokonale. Instinkt je důvtipem přírody, ale pitomostí jedince; rozum, ubohý ve srovnání s přírodou, dává jedinci důvtip a vynalézavost. Instinkt je konzervativní, kdežto rozum je orgán invence. Instinkt pořizuje bezvadně tisícileté výkony, kdežto rozum vede aspoň s trochou úspěchu k výkonům novým. A proto vás prosím proboha, abyste si vážili rozumu a neříkali, že je chladný. Naopak, dobrý a cílý rozum je celý horký silným třením o podmínky a situace, které přemáhá. Je vynalézavý jako dítě, a zase prostý jako řemeslník; dává si poctivou práci, ale zase lehkým skokem přeskočí zřetězené

články, kterých se pud musí držet. Poskytuje vám nekonečnou možnost omylů a dobrodružství, ale také možnost volby.

XXVIII

ZVÍŘECÍ

Jenom dvě věci se nazývají „zvířecí“: chtíče a nacionalismus. Zvířecí chtíče se vyskytují jen u lidí; zvířecí nacionalismus rovněž. Nikdy kocour nezavraždí kočku, aby na ní ukojil své zvířecí chtíče; chová-li se časem jaksí násilně, činí to v mlčelivé dohodě s čičou. Nenávidí-li pes kočku, nedělá to ze zvířecího nacionalismu; jeho důvody jsou různé a patří mezi ně zejména člověk. Jinak se to má s nacionalismem; nacionalismus je tím nejpřirozenějším ventilem lidské bojovnosti. Mohou být jiné ventily; může třeba Praha I nenávidět Prahu II a jít jí o posvícení nařezat; může celibátní církev nenávidět ženatou církev a táhnout, aby jí podřezala krky, jako to činili mohamedáni křesťanům a vice versa; může být občanská válka kvůli Slávii a Spartě, jak toho máme pěkný příklad v byzantských dějinách. A nahražuje-li se nyní nacionální boj třídním bojem, není v tom ani zrníčko zlepšení; jen ventil se mění, kdežto stará lidská (nikoliv zvířecí, ani trochu zvířecí) nenávist nejen zůstává, nýbrž roste. Snad se uzavře konečně národnostní mír, ale jen proto, aby se mohlo zápasit třídně; snad se potom zase udělá třídní mír, aby se mohlo vraždit a nenávidět v nějakém jiném jménu. Je zbytečno potírat nacionalismus, nepotíráte-li především ducha nenávisti. Je zbytečno potírat krajní socialism, nebudete-li nejprve potírat nenávist. Nedojde-li se k tomu, není vítězství žádné strany, žádné víry, žádného pokroku ničím více než epizodou.

XXIX

SVĚTOVÝ

Krom světové války jsou světové výstavy a světové názory. Taková světová výstava je veliká, pěkně spořádaná snůška všeho druhu znamenitostí; najde se tam průmysl a národopis, věda a umění, technika a příroda, všechny díly světa, všemožné výrobky; nevidíte sice, jak se která věc vyrábí a co na svém místě opravdu dělá, ale to je vedlejší; hlavní je, že se to tam všechno vejde a může srovnat. Světový názor je pak velmi podobný světové výstavě; je tam všechno: přírodopis a dějiny, hygiena, politika, sociologie, literatura, a dokonce i bůh ve zvláštním pavilónu. Nevidíte sice, jak ta která věda pracuje a jakými nejistotami trpí, jak ta která myšlenka běhá nezkrocená v pralese skutečnosti, ale to všechno je vedlejší; hlavní je, že

se všechny ty vědy a myšlenky vejdu do omezeného prostoru a jsou přístupny naráz, za nízké vstupné. – A nyní, človče, když jsi se na smrt udřel prohlížením takové světové výstavy, když jsi proběhl pavilónem minerálů a zkamenělin, zoologickou zahradou a botanickým sadem, průmyslovým palácem a výstavou nejkrásnějších kytic světa, řekni, víš-li opravdu něco o světě? Vypij tu sklenici vody (neboj se, ta voda je pravá a nepatří k světové výstavě) a doznej: zda jsi neměl opravdu se světem, s celým světem víc co dělat, když jsi třeba řekl své první lásce, že bys pro ni šel „na konec světa“?, když jsi se poprvé jel „podívat do světa“?, když jsi pomalu poznával věci, které ti jsou „na světě nejmilejší“? Řekni, zda tyto světové city nebyly světu podobnější než tyhle světové názory? Neboť svět, skutečný svět, zajímavý a neznámý svět leží na cestě interese, a nikoliv názoru; leží ve směru intenzity, a nikoliv soubornosti. Kdybys silně, s láskou a pochopením uviděl mravenečka, udělal by sis tím světový názor, neboť by ses v něm dohleděl zajímavosti světa. Čím je vůbec světový názor, není-li zároveň úhrnem vášnivých zájmů a požitků, které ti svět může poskytnout?

XXX

LOGICKY

Toto slovo je rozšířeno hlavně ve rčení „Dokážu vám to logicky.“ Načež následuje výklad, který buď opakuje to, co už je řečeno, a pak je zbytečný, nebo říká něco jiného, a pak je nemístný; v každém případě však je daleko složitější než prvotní věta, která se má dokázat. Obyčejně je „logický důkaz“ veden tak, jako by měl odpůrce hlavně unavit a splést; je to taktika strašlivá a obmyslná, plná záhadných chvatů, mostů, kravat a masáží jako řeckořímský zápas. Avšak o řeckořímském logickém důkazu jest jediná pravda, že se nic nedá logicky dokazovat; což vám dokážu logicky. Buď dokazuji své tvrzení samými evidentními soudy; ale kdyby mé tvrzení plynulo evidentně z evidentních vět, bylo by samo evidentní, a tu by ovšem naprosto nepotřebovalo být dokazováno. Nebo dokazuji své tvrzení větami neevidentními, ale pak bych musel logicky dokazovat všechny tyto věty „usque ad infinitum“, jak říkají řeckořímské zápasníky, z čehož logicky plyne, že logický důkaz je nemožný; a není-li tento logický důkaz naprosto přesvědčující, vidíte z toho, že logické dokazování opravdu za nic nestojí. Jediný možný důkaz nějaké obecné pravdy, zásady, kritéria a tak dále je naprosto nelogický. Vyslov nějakou větu, která se ti líbí, a kterou bys tudíž rád považoval za obecnou pravdu. Tuto větu vlož fiktivně do úst svému největšímu nepříteli, kterého nadto považuješ za bezcharakterního osla; bude-li se ti ta věta líbit i pak, je dobrá a drž se jí; neboť nemůže být důkazu mocnějšího než uznání pravdy nepřítelovy.

XXXI

PŘÍSLOVÍ

čili lidová moudrost, nejlepší prostředek, abyste podle potřeby mohli tutéž věc pochválit nebo pohanět. Mlčíte? „Líná huba holé neštěstí.“ Nemlčíte? „Mluvíti stříbro, mlčeti zlato.“ Rozpakujete se v něčem pokračovat? „Vytrvalost vede k cíli.“ Tož pokračujete? „Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.“ „Svůj k svému,“ radí přísloví člověku osamělému. „Vrána k vráně sedá,“ směje se družnému. „Odvážnému štěstí přeje,“ povzbuzuje vás přísloví, dříve než něco začnete. „Opatrnosti nikdy nezbyvá,“ děsí vás, sotvaže jste začal. Držíte se skromně ve stínu? „Dobré zboží chváli se samo.“ Chválíte se tedy sám? „Samochvála smrdí.“ Chcete poradit bližnímu? „Co tě nepálí, nehas.“ Zdržujete se rady? „Dobrá rada nad zlato.“ Chcete se něčemu naučit? „Komu není shůry dáno, v apatyce nekoupí.“ Je tedy marno se učit? „Nikdo učený z nebe nespádl.“ – Je tedy zřejmé, že lidová moudrost vedle tisícerych pravd skrývá ještě jednu nevytěženou a bezespornou: pravdu o relativnosti všech hodnot a pravd.

XXXII

PRAVDA

V denním životě označuje se slovem „pravda“ něco neobyčejně nepříjemného a hrubého. „Říci někomu pravdu“ znamená obyčejně vynadat mu; kdo se honosí, že každému „poví pravdu“, praví tím o sobě, že je hrubián, který vás na místě s rozkoší urazí, třeba jste mu docela nic neudělali. Zčistajasna vám sdělí svůj zajímavý psychologický postřeh, že jste povrchní panák nebo bezcharakterní chlap, cítě přitom libě svou slovanskou upřímnost a pozorovací dar; ba, cítí v tom obzvláštní chutnou zásluhu, že je tak otevřený, bezohledný jako pravda sama, bez pokrytectví jako samo svědomí. Nikdy k vám nepřistoupí, aby vám drsně a bezohledně řekl, že máte dobré srdce nebo hlubokou duši; je skutečně až ku podivu, že pravda musí být vždycky ponurá a náramně nemilá; jinak by to snad ani pravda nebyla. – Vůbec pravda má jaksi špatnou pověst v životě. Říká se „luzný klam“ a „krutá pravda“; nikdy se neříká „tvrdý klam“ a „luzná pravda“. Snad je to zdůvodněno mnohými špatnými zkušenostmi; avšak pravdu nedělají jen zkušenosti, nýbrž také víra, a žádné špatné zkušenosti nevyvracejí doposud víru, že pravda může nakonec být něco daleko přívětivějšího a blaženějšího než klam. Byť už tolikrát opadaly luzné klamy a zůstala jen tvrdá skutečnost, můžeme ještě doufat, že opadají také tvrdé klamy a zůstane jen luzná skutečnost. A věru

nebylo by lhostejné pro výchovu světa, kdyby běhali po světě lidé bezohledně pravdymilovní a chytali za knoflík špatné chlapy, aby je drsně ujistili: „Poslyšte, já vám to řeknu rovnou do očí; vy jste dobrý chlap, ale děláte všechno, jako byste jím nebyl; nezapírejte, je to pravda.” A snad by tím sama skutečnost získala něco dobrého. Pravda se sice řídí podle skutečnosti, ale ještě lepší je, řídí-li se skutečnost podle pravdy. Nejlepší jsou pravdy, ze kterých se může skutečnost něčemu dobrému naučit.

XXXIII

ZORNÝ ÚHEL

Zorný úhel je optický vynález podobně jako brejle nebo teleskop, jenomže kouzelnější. Například pod zorným úhlem věčnosti vidíte svět, když se postavíte tak vysoko, abyste se na všechno dívali svrchu; aj, jak je to maličké, aj, jaké hemžení nízko při zemi, jak jsme nade vším a velicí! Anebo pod zorným úhlem dějin uvidíte dnešek, když se postavíte rak obratně, jako by vám jaksi po ničem nic nebylo; ach, vy ostatní, kdybyste jenom věděli, jaká je odtud božská vyhlídka na vaše efemérní činy! Zvláštní rozkošnost zorného úhlu záleží pak v tom, že se pod ním všechno dalece snáze odsuzuje. Pod zorným úhlem lidstva můžete odsoudit nacionalismus; pod zorným úhlem nacionalismu socialismus; pod zorným úhlem socialismu majetek; pod zorným úhlem majetku ideál; pod zorným úhlem ideálu skutečnost a tak dále a zase nazpátek. Stačí vzít vhodný úhel a soud je hotov; vysypete jej ze sama úhlu lehce, vydatně, nesporně; ba, tento úhel je hotový roh moudrosti: přemnoho lidí bere své rozumy vůbec jen z jeho hlubiny. Neboť rozum přemnoha lidí záleží v tom, že posuzují. Avšak je také jiný rozum, jenž neposuzuje, ale dívá se. Sám ten pánbůh, kterým nás strašili v dětství, se jenom dívá a „všechno vidí”, ale posuzování si nechává až na poslední soud. A já věřím, že vidění jest veliká moudrost a že je záslužnější mnohem více vidět než soudit; ba věřím, že čím více kdo vidí, tím méně může soudit a tím méně také touží po tom, aby byl soudcem. Avšak kam běžíš, člověče, se svým zorným úhlem, chceš-li jenom vidět? Zorný úhel není nástroj vidění, nýbrž jen posuzování; otevři dokořán všech tři sta šedesát stupňů duše a slož všechny své úhly; nejsou k ničemu, ale docela k ničemu tam, kde si chceš položit ten nejtěžší a nejvyšší optický úkol: něco vidět.

XXXIV

POUHOST

Tohoto slova užívá se obyčejně v adjektivu „pouhý“, jež znamená v kritické terminologii jakýsi citelný a tajemný nedostatek. Vy například jste „pouhý“ intelektualista; nebýti toho, byl byste snad „pouhým“ realistou nebo „pouhým“ romantikem. V každém případě vám něco schází, patrně vždycky to druhé. Vaše nevíra je „pouhý“ materialism, vaše víra „pouhý“ dogmatism, a z toho dilematu vás nezachrání ani „pouhá“ skepse. Můžete být „pouhým“ odborníkem nebo „pouhým“ diletantem; co si zvolíte? – Myslete si, že by už Adam v ráji se obrátil nespokojeně k Hospodinu, pravě: „Co jsi to stvořil? Vždyť ve tvém ubohém ráji je kámen pouhým kamenem, tygr pouhým tygrem a lilie polní pouhou lilií polní. A Eva? Pouhá žena. A ty sám? Bůh je pouhý duch.“ Tu by se Hospodin zmátl v rozpacích. Teprve po chvílce (po několika tisíciletích) by si vzpomněl, že mohl kverulantovi odpovědět asi toto (bohužel nejlepší odpovědi nám napadají už příliš pozdě): „Adame, Adame! Kámen není pouhý kámen; je to zbraň, mezník, stěna domu, kámen úrazu, budoucí socha – vše, co z něho uděláš. Tygr není pouhý tygr; tygr je mládě, otec, kožišina, lesní bůh nebo dobrodružství v džunglích. Adame, nikde a v ničem nestvořil jsem nějaké pouhosti; všechno je mnohostranné a slibné, plné možnosti a klíčků. Adame, vina je ve tvých očích; z mého tygra jsi udělal pouhé zvíře, z mé hmoty pouhý materialism, z mé skutečnosti pouhý realism – ubohý Adame!”

XXXV

PŘEHODNOTITI

Toto slovo znamená nejenom „změnití své hodnocení“, nýbrž také „změnití hodnoty“. Každá hodnota prý závisí na mém soudu; svým souhlasem nebo nesouhlasem, svým zájmem nebo svou lhostejností dávám nebo upírám věcem hodnotu; změnil-li jsem svůj soud o věci, změnil jsem tím hodnotu věci samotné; přehodnotil jsem ji. Můj ty bože, jaká je tohle ošklivá filozofie! Když jsem byl malý kluk, vylezl jsem na každý strom a shledal jsem, že zvláštní hodnota stromů je v tom, že se dá po nich šplhat. Téhle hodnoty dnes už na stromech nenalézám; ale tím přece stromy za mák na hodnotě neztratily, tím ztrácím jenom já; stromy se nezměnily, ale bohužel já jsem se změnil. Tehdy, když jsem se houpal s mrazením rozkoše a hrůzy na nejvyšší větvi (prokrista, kluku, vždyť spadneš!), tehdy jsem si nevážil rozumných lidí; dnes si jich dovedu vážít, získal jsem tím něco (ale ach, není to mrazení rozkoše a hrůzy), změnil jsem se; avšak rozumní lidé se nezměnili a snad už ani nejsou tak úctyhodní jako

tehdy, když jsem si jich nevážil. Ve svém životě jsem nic nepřehodnotil, jenom sám jsem se změnil. Hodnota všech věcí nezávisela na tom, jak jsem o nich svrchovaně a svobodně soudil, nýbrž jaký jsem sám byl, jak jsem jich dovedl užívat a co jsem z nich dovedl udělat. Mnoho jsem dovedl, co už nedovedu; utrpěl jsem mnohé ztráty, ale tím utrpěla mnohé ztráty také má tabule hodnot. Mnohému jsem se naučil, čeho jsem dříve nedovedl; rostl-li jsem, rostly také mé hodnoty. A slovo „přehodnotiti“ je slovo ošklivé a prázdné. Což jsi něco přehodnotil – pouhým Svobodným Soudem? Buď jsi získal, nebo ztratil, buď jsi zmoudřel, nebo zpitoměl; buď jsi vyrostl, nebo ochabl; ale změnil-lis své hodnoty, něco se s tebou muselo stát. Změna hodnot je tak málo tvým svobodným činem jako první šedivé vlasy, které ti probleskují na skrání. A chceš-li mluvit o přehodnocení, pověz, jak jsi se změnil a co jsi získal.

XXXVI

NEJ...

Jedno z nej...oblíbenějších slov v kritice i životě je superlativ. Napořád můžete číst „největší český básník“, „nejznamenitější dílo naší doby“, „nejlepší humorista“ a tak dále, skoro jako v inzerátech „nejlepší lihuprostý nápoj“, „největší závod toho druhu“, „nej...“ a ještě „nej...“ bez konce. Žijeme ve světě superlativů. Avšak lihuprostý nápoj Alfa nebo Omega může být nejlepší, a přece není dobrý. Největší básník císařství trebizonského nemusí ještě být veliký a největší humorista naší doby nemusí vůbec být dobrý; zkrátka, dobrý je lepší než nejlepší, veliký je větší než největší; a pozitiv je vážnější, absolutnější a závažnější slovo než superlativ. – Chce-li být nějaká žena nejkrásnější ve společnosti, je to ješitná koketa; chce-li být prostě krásná, koná klasické a bohublé dílo. Chce-li někdo napsat nejlepší český román, dopouští se špinavé konkurence proti nejméně sto padesáti nejlepším českým románům; chce-li však napsati dobrý román, je jeho ctižádost veliká a počestná. Když Leibniz dokazoval, že náš svět je nejlepší ze všech možných, obhájil tím boha velmi pochybně; více by udělal, kdyby provedl (ovšem nemožný) důkaz, že náš svět je dobrý. Nic více než dobrý. Ach, jistě jsme vynalezli superlativy hlavně proto, abychom se kličkou vyhnuli těžkému zkoumání, jsou-li věci dobré, veliké a krásné; mluvíme v superlativech ne proto, že bychom rádi přepínali, nýbrž proto, že nemáme odvalu mluvit v pozitivěch.

XXXVII

PŮDA

Nic nedokazuje drtivěji naši ztrátu tradice nežli náš tradicionalismus. Naše (umělá a literární) řeč oplývá například agrárními metaforami; mluvíme o „půdě“ jako sedláci, o „kořenech“ jako hajní, své časopisy jmenujeme Země, Novina, Zrání, Klasy, Žatva, Žeň a tak dále, patrně ze samé neuhasitelné touhy po tradiční půdě a venkovské minulosti našeho lidu. Zatím však náš lid měl docela jinou tradici; měl-li třeba pojmenovat hospodu, nenazval ji U tří zlatých klasů, nýbrž U tří mouřenínů; nepokřtil ji Lípa, nýbrž Modrý jednorozec; neřikal U rodné hroudy, nýbrž U císaře trebizonského nebo tak nějak; byl exotický, dobrodružně snivý, okouzlený neobvyklostmi. Naše názvy dokazují tedy, buď že jsme se odcizili exotičností předků, nebo že „půda“, „klasy“ a tak dále jsou pro nás něco tak exotického jako pro předky modrý jednorozec nebo císař trebizonský. Je pravděpodobno, že by naši ctihodní předkové, zakládající nové časopisy, je pokřtili spíše Pštrosí péro nebo Zlatý delfin než po našem tradičním způsobu. Táže se dále, je-li tradičnější psát román o rodné půdě, nebo román o Alexandrovi Velikém, jenž „obrové srdce jměješe, kakžkoli děťátko bieše“. – A to vše píše ne proto, že bych hodlal založit časopis Pštrosí péro nebo napsat román o Alexandrovi Velikém, nýbrž že si nadmíru vážím tradice; tak tuze si jí vážím, že bych z ní nejraději nic nevypustil a vše podržel, nejen Štítného, který psal o svatých věcech, nýbrž také pana Haranta, který se šel podívat na Svatou zemi a mnoho zkusil; nejen Libuši, nýbrž také Meluzínu, nejen rodnou půdu, ale také starou fantazii, vášnivost i veselí, přísnost i dobrodružství, svatost i bezbožnost. Čím bude náš život bohatší, nenucenější a rozmanitější, tím víc dobrých, silných tradic využijeme, dožijeme a dovršíme. – Francouzští tradicionalisté se odvolávají na francouzského ducha; ruští na ruskou mystiku; angličtí na anglického Shakespeara; čeští na českou půdu. Mělo by se konečně pochopit, že ve světové konkurenci domácích tradic je tohle trochu málo.

XXXVIII

NÁŠ

Slovo „náš“ označuje hlavně velmi slavné a výtečné osoby: náš Hus, náš Žižka, náš Palacký, náš Aleš a Smetana, náš Svatopluk Čech a mnoho jiných. Naproti tomu nikdy se neřiká „náš Milota z Dědic“, „náš Koniáš“, „náš Deder“ – abych nejmenoval nikoho živého. Je sice pravda, že Žižka je „náš“, ale bohužel je také pravda, že Milota z Dědic či jiný zrádce, přeběhlík, zbabělec nebo špatný chlap je neméně „náš“; nejen proto, že je z nás, ale hlavně

proto, že je příkladem a typem něčeho v naší povaze, něčeho, k čemu se nechceme hlásit, ale čeho se dejme tomu nemůžeme docela zbavit. A ty, člověče mizerná, který nejsi ani Žižka, ani Koniáš, ale nějaké budižkničemu, které se dere za svým maličkým ziskem, ty, líný Michale, ty, hloupý Honzo, ty, bázlivý Vašku, a ty vpravo a ty vlevo, každý z vás je také „náš“ se všemi svými chybami. K čemu náš Hus mluvil pravdu, lže-li náš Vašek? Co tu pomůže náš udatný Žižka, je-li náš Franta zbabělý jako králík? Pro nás je náš národ zobrazen naším Žižkou, naším Komenským, naším Smetanou a tak dále; pro přespolní, sousedy a cizince je však náš národ zobrazen naším Vaškem, naším Honzou, naším ministrem, naším kýmkoliv; a nejsmutnější je, že se ty dva obrazy sobě naprosto nepodobají. Možná že náš Hus vrhá trochu světla na našeho Frantu; horší je, vrhá-li náš Franta trochu stínu na našeho Husa. Každé pořádné a rozumné vlastnictví zavazuje; musí se, jak se říká, „nechat vidět“ nejenom slovy, nýbrž i okázalými skutky. Jsme-li tak bohatí na „naše“, pak by to měl každý z nás ukázat celým svým jednáním, svou statečností i uměním, svou vzdělaností i jarostí; nemůže-li to aspoň trochu ukázat na sobě, tu se věru nemá čím chlubit. Ale i když se tedy nemůže chlubit, není to žádné neštěstí; neštěstí se začíná tehdy, když nám není k ničemu, praničemu dobrému to, že on sám je „náš“.

XXXIX

BOJ, ZÁPAS

To jsou skoro nejčastější slova našeho veřejného slovníku. Bojujeme o chléb, o uznání, o ženská práva, o potlačení prostituce, o zřízení odborných škol nebo neodborných úřadků, o všechno možné; a kdyby pokojný obyvatel Saturna dostal do ruky naše projevy a bral je doslovně, zhrozil by se a představil by si náš svět v dezolátním stavu věčné občanské války, kde chodec přepadá chodce a bojuje s ním na život a na smrt, aby si na něm vzal chleba nebo uznání, kde se svádějí pravidelné a vražedné bitvy mezi dělníky a fabrikanty, mezi sociologickou sekcí a flekovskými hosty, mezi každým a všemi. Ve skutečnosti člověk „zápasící o chléb“ sedí zcela nehrdinně v kanceláři nebo šije boty; umělec „bojující o uznání“ čeká doma nebo v kavárně, až ho ozáří sláva, aniž by zkrvavil tupého kritika nebo se křížkoval s prvním občanem, který ho neuznává. Kdyby tedy krvelačné slovo „boj“ nebo „zápas“ neznamenovalo nic více než iluzi hrdinství v našem neepickém životě, nestálo by za to brát je lidem. Ale jako myšlenka bývá otcem činu, bývá slovo otcem myšlenky. Kdyby se neříkalo „boj o chleba“, nýbrž vydělávání chleba, neseděli by lidé v kanceláři nebo dílně s pocity tak vzteklými a nepřátelskými. Kdyby se neříkalo, že umělec „zápasí o uznání“, nýbrž

že se ukrutně těší na svou slávu, bylo by méně hořkosti v neblahém osudu býti umělcem. A kdyby se vůbec neříkalo „třídní boj“, nýbrž hmotné zájmy nebo touha po spravedlnosti, myslíte, že by svět nebyl rázem neskonale vlídnější a – snad i štědrější? A kdybyste to, že tadyhle něco píšu, nazvali třeba lichotivě „bojem o lepší poznání“, vnukli byste mi myšlenku, že proti někomu bojuji, že někde je nepřítel, kterému musím ublížit nebo ho aspoň nenávidět. Zatím však píši toto beze stínu nenávisti v srdci; někdy se zamýšlím, někdy se usmívám; a zdá-li se mi někdy, že mám aspoň trochu pravdy, je mi, jako bych podával ruku, a ne jako bych zápasil; o nic; ani o pravdu ne.

XL

TŘÍDA

Nemohu si pomoci, ale slovo „třída“, „třídní vědomí“ a tak dále mně zní jaksi povýšeně, tak jako feudální slovo „rod“ nebo měšťácké slovo „stav“. Hodili jsme do starého železa „rodovou pýchu“ a necháváme rezavět „stavovskou hrdost“; ale koukejte jen, jaké nové, lesklé, přepěkné železo je tohle „třídní vědomí“! Je s podivením, jak věčně okouzluje lidi kolektivní hrdost. Řekne-li Cicero „nos senatus populusque Romanus“, řekne-li Němec „my Němci“ nebo nezaměstnaný proletář „my třída pracujících lidu“, tu hnedle mu naroste jakési druhé, slavnější sebevědomí, pyšné, monumentální a nádherné; ve jménu tohoto sebevědomí je pak lehké soudit, válčit nebo... zabíjet. Proto říkali monarchové: „My Kristián Evarist V.“, aby jim bylo lehčeji soudit a válčit. Ach, jak těžko by bylo soudit a válčit, kdyby se to mělo dít ve jménu jen vlastním! Jak zhrozilo by se srdce, zaváhalo by, hledalo by slovo smíru a ústupku! Avšak démon pýchy okřídluje každé kolektivní „my“ a pozvedá je... nevímjak vysoko; zajisté však nad dosah osobního svědomí. Zlá, vražedná slova, která bys nemohl říci za sebe, řekneš slavně a hlaholně za nějaké hromadné „my“; nešel jsi od osoby k osobě, neptal ses jí nakloněn k jejím očím, ale nyní sis vypůjčil jakési „my“, abys soudil a válčil. – Třídní vědomí: je to něco vyššího, mravnějšího, moudřejšího než vědomí osobní? A není-li tisíckrát cennější, proč je tisíckrát pyšnější a smělejší? Hledej důvod své hrdosti sám v sobě, a ne v nějaké kolektivitě; a kdyby všichni lidé hledali důvod své hrdosti sami v sobě, objevili by naráz mnoho, co by pomohlo jim i světu; a byl by to senzační objev, který by, jak se říká, „způsobil revoluci“.

XLI

DUCH DOBY

Duch doby se vyskytuje v politice, světovém nazírání a jiných netrvalých věcech a znamená cosi, co je velmi záhodno mít; neboť „býti proti duchu doby” je slovo hanlivé, které označuje omezenost nebo bláznovství, ne-li dokonce reakcionářství. Dbejte však, abyste říkali „duch doby”, a ne snad „moudrost doby”; „moudrost doby” vůbec neexistuje, to slovo samo chutná přímo protismyslně, jako by moudrost neměla s dobou co dělat. Rovněž se neříká „rozum doby” ani „ctnost doby” ani „logika doby” ani „pravda doby” ani nic podobného. Tudíž „duch doby” není ani moudrost, ani rozum, ani ctnost, ani logika, ani pravda, aniž co podobného; je to duch velmi zvláštní, neboť lidský duch podle každé víry přežívá člověka, kdežto duch doby nepřežije své doby a zaniká s ní s podivuhodnou dochvilností. – Duch doby! Zdá-li se vám, že máte příliš málo vlastního ducha, pořídte si ducha doby; je inzerován všude; avšak máte-li naneštěstí vlastního ducha, vzdejte se ho a pořídte si raději ducha doby. Mít ducha jiného než ducha doby je buď přepjatost, nebo zaostalost; můžete si vybrat. Můžete si vůbec vybrat jako v konfekčním závodě: Ne prosím, romantism už není, vašnosti, v duchu doby; letos se nosí jen tohle. – Jsou patrně lidé, kteří mají velmi důvěrný styk s dobou; vždycky se však myslelo o lidech moudrých a věřících, že mají velmi důvěrný styk s věčností. Některé myšlenky jsou v duchu doby – snad jsou tak dobré jako měkký límec; jiné však jsou v duchu všech dob a věků, a ty jsou snad tak dobré jako sám krk. – Duch doby má svou nenávisť: více nenávidí ty, kdo jdou před dobou, než ty, kdo jdou za ní. – Kdyby duch doby věděl, že budoucnost bude jiná než on, proklel by ji; proto miluje nejvíc ty věci, které nepřečkají jeho dobu. – A kdyby se místo „duch doby” říkalo pravdivěji a upřímněji „mínění doby”, bylo by to jasnější; a skromnější; a z obojího toho důvodu by se to přestalo říkat.

XLII

POLITIKA,

slovo, které se vyskytá dnes častěji než „dobrytro”. Jeho význam je velmi různý: 1. býti ve vládě, 2. nadávat na vládu, 3. pracovat pro stranu, 4. pracovat pro sebe a tak dále. Říká se našemu věku „věk elektriny”, ale daleko spíše by se mu mělo říkat „věk politiky”; neboť elektřina nemá zdaleka tolik významu ve světě jako politika. Například švec nedělá elektřinu, ale dělá politiku; tesař nedělá elektřinu, ale dělá politiku. Ba dokonce švec dělá spíše politiku než boty a tesař spíše politiku než střechy. Je to neutěšená alternativa: buď dělá politiku

několik lidí z povolání, a pak běda politice; nebo dělají politiku všichni lidé, a pak běda všem lidem. Buď dělá politiku několik pohlavárů, a pak jsme si docela nic nepomohli; anebo dělá politiku lid, ale pak se lid nenaučil ničemu dobrému. Není už lidí chudých, nýbrž jen proletářové; není už lidí pobožných a věřících, nýbrž jen katolická strana lidová; nejsou už sedláci, nýbrž republikánská strana českého venkova. Práce, víra, temperament, chudoba přestaly být fakty osobními a staly se fakty politickými. Temperament optimisty je vládní, temperament pesimisty opoziční. Buď vás absorbuje politika vaší strany; nebo vás absorbuje ukrutná námaha vyhnout se všemu stranicství; v obou případech ztrácíte líbeznou a spontánní svobodu ducha. Buď sám děláte politiku, a pak jste ztracen; nebo ji neděláte, a pak jste otráven. Utečete-li před politikou, jste zbabělý nebo netečný; děláte-li politiku reální, jste stranický; kážete-li politiku ideální, jste směšný. Mimoto v každém z těchto případů ohrožujete po nějaké stránce republiku. Prosím, vyberte si.

XLIII

HMOTAŘSTVÍ

čili materialismus je prý nemoc naší doby a definuje se jako uctívání hmoty. Avšak nejnápadnější rys dnešní doby je, že právě hmotu naprosto neuctívá; že ji spíše znehodnocuje, než uctívá. Starý řezbář ctil dobré dřevo, ale velkoobchodník dřevem nemá za mák vážnosti k dřevu, jež prodává; udělejte si z toho mouku nebo rotační papír, ale metr stojí tolik a tolik. Starý kameník uctíval dobrý kámen, ale dnešní kameník uctívá svou politickou stranu nebo nemocenskou pokladnu nebo docela nic, snad proto, že ani nedostane do rukou dobrý kámen, nýbrž jen kamennou náhražku. Ano, naše doba ctí tak málo hmotu, že se obklopuje samými náhražkami hmot. Je tak málo hmotářská, že nemá žádného vážného a solidního přátelství ke hmotě. Konzumuje hmoty, ale nectí je. Ctít víno neznámá chlastat láhve po padesáti nebo stu korunách, nýbrž ulévat vína bohům, skládat anakreontské písně nebo aspoň vidět nebesa otevřená. Ctít ženu neznámá koupiti si ji, nýbrž milovati ji. Zbožňovat hmotu znamená vyřezávat a tesat, malovat, stavět chrámy, krásně tkát, vzdělávat půdu jako Booz, pást ovce jako Paris, básnit, mít rád přírodu, zpívat při práci, klanět se stvořiteli a mít spoustu laciných a velikých požitků očima, ušima, jazykem, nosem i hmatem. Ctít hmotu znamená pořizovat si nábytek věčný jako modly a krásný jako kostely. Hmotu ctí mistr a umělec; nectí ji ani fabrikant, ani dělník. Fabrikant i dělník neuznávají hmotu, nýbrž peníze, které vynese; peníze však nejsou počestná hmota, nýbrž nejubožejší a nesmyslná náhražka hmoty. Snad se v naší době najde tu a tam nějaký idealismus ducha; podstatněji nám však schází idealismus hmoty.

Kdybych v tenhle okamžik dostal božskou moc, vzal bych lidem veškerou ryzí a ctihodnou hmotu a nechal bych jim jen dvoje: slova a peníze. A snad by většina ani nepostřehla, že se ve světě něco změnilo.

XLIV

HRÁTI

Na tomto slově není nic špatného než jeho zneužití ve rčení „hráti roli“. Tak třeba Napoleon „hrál vynikající roli“ v dějinách světových nebo cukr „hraje znamenitou roli“ v exportu z naší republiky. Je pochybné, že Napoleon „hrál“; je možno, že bral své poslání v dějinách docela vážně a bez přetvářky. Ale jestliže „hrál“, pak se má o jeho hře říci něco více. Nestačí říci, že Vojan „hrál vynikající (nebo titulní) roli“ v Kupci benátském; i nejhorší referent poví něco víc, jak ji sehrál. Představte si, že by historik napsal: Pan Napoleon sehrál výstižně, nenapodobitelně svou vynikající roli v dějinách světových; bitevní scény podal se strhující vervou, jeho maska císaře byla znamenitá, avšak na Svaté Heleně hrál mdlé a bez tempa. Nebo že by se psalo o cukru: Cukr tentokráte nesplnil všeho očekávání; hrál svou znamenitou roli v exportu chabě, neuměl ani svou úlohu a byl by propadl, kdyby zahraniční obecnost neholdovala stále jeho sladkému vystupování. – Tím nechci vytýkat, že se Napoleon nebo cukr nebere vážně, nýbrž že se hra nebere dosti vážně, neboť v tomto odstavci jde mi o přednosti hry. Línému pracovníku říkáte: „Nehrejte si tak s tou prací.“ Kdyby si s ní opravdu hrál, tu by to dělal se zápalem dítěte, jež zapomíná na čas a všechny síly své věnuje dokonalosti své hry. Neboť ve hře jde ještě více než v práci o dokonalost; hra je zaměstnání ryze kvalitativní. Při hře svrchovaně záleží na tom, aby byla dobře dělána; proto je hra matkou ctižádosti, prvním a věčným polem závodění a sebezdokonalování. Nebereme hru dosti vážně – to je vidět i na neúspěších naší civilizace. Kdybychom si s prací „jen“ hráli, získala by tím naše práce úžasné dokonalosti. Kdybychom „hráli svou roli“ v životě, nebyli bychom takoví všelijací slamotrusové a mravně tak beztvární, jako býváme. Konečně hra by nás naučila úctě k pravidlu, jež každou hru váže, a ke skutečné schopnosti, jež hru vyhrává.

XLV

BŮH

Toto vymírající slovo nechalo své mocné stopy ve dvou slovech, která budou aktuální i v časech sebenevěrečtějších. Vždy budou lidé nebozí, to jest patrně zbavení Boha, dalecí od

Boha, a zase lidé bohatí, kteří mají podle všeho – aspoň etymologicky – k Bohu jaksi blízko. A tu je zajímavé pomyslet si, jak málo asketičtí byli ti slovanští předkové, kteří do těch dvou slov vložili myšlenku na Boha, jenž je dalek člověka nešťastného a přichází s pozemskými statky k člověku šťastnému; byli tak málo asketičtí jako staří Latinci s jejich zatracenou příbuzností „divus” a „dives”. Ovšem v té poetické době, kdy se vyráběla slova, „bohatý” člověk nebyl někdo, kdo mnoho vydělává a utrácí, nýbrž někdo, kdo mnoho užívá; kdo mnoho, velmi mnoho jí, má mnoho, velmi mnoho žen a dětí a sedě slavně ve stanu kraluje stádům převelikým. Nikoliv majetek, ale božské a slavné užívání věcí vložili naši veselí předkové do posvátného slova „bohatý”; a kdybychom si jednou umínili zas pořádně zeslovanštět, museli bychom si snad říci: Dejte nám pokoj s proletářstvím, což dokázaně není slovo slovanské; mějte nás rádi s takovými nevěreckými pojmy, neboť tuhle máme slovanský a nábožný program: odstranit nebohost, jež znamená opuštění od Boha, nedostatek Boha, bezbožný omyl ve slovanské obci; a zavést pravé, zbožné, věřící bohatství, bohatství bohumilé, bohatství nejrůznějšího druhu: hojnost a veselí, bohatství smyslů a myšlenek, slavné králování zde na zemi i tadyhle v říši ducha, božské bohatství všech, Boha pro všechny; neboť tolik je Boha na zemi, kolik je na ní hojného, bohatého štěstí. A především protestujeme proti tomu, abyste napořád z úsilí o hmotné zlepšení světa i lidí dělali názor chmurný, zasmušilý a bezbožný; rcete raději, že tím usilujete o Boha, o toho štědrého a prastarého boha, který až do našich hmotařských dob se udržel etymologicky zaklet do všeho bohatství světa.

XLVI

ZÍTŘEK

Tohoto slova užívá se obyčejně ve spojení „umění zítřka” nebo „světový názor zítřka” a podobně; zhusta pak následuje jakýsi určitější pokyn, jak to zítřejší umění nebo zítřejší moudrost má, musí a zajisté i bude vypadat. Zítřejší román například bude kolektivní, zítřejší historiografie bude socialistická, zítřejší filozofie bude buď mystická, nebo realistická; vůbec celý zítřek už nemá jiné práce než přijít a splnit programy předem určené. I ukazuje se, že neubývá záliby v prorokování; avšak technika prorokování se zhoršila. Starý prorok věstil zpravidla podmíněčně: „Až se ukáže na nebi ohnivý meč, přijde konec světa”; nebo „až bude vládnouti zvíře se čtyřmi rohy, nastane hlad veliký po vší zemi”. Žádný dnešní prorok však neřekne: „Až se ukáže na nebi zelená hvězda s červeným ohonem, zrodí se kolektivní romanopisec”; nemá už mystickou trpělivost, aby čekal na splnění podmínek; chce vidět

výsledek hned, dnes nebo zítra, a proto prorokuje „umění zítřka“. Blázni! snadnější a bezpečnější je prorokovat, jak bude vypadat svět za tisíc let, než jak bude vypadat napřesrok. Mohu říci bezpečně, že za tisíc let bude každý lítat, ale nemohu říci, budu-li za pět let lítat já sám; mohu mít zjevení, že za tisíc let bude vládnout zvíře se čtyřmi rohy, ale žádné zjevení mi nepoví, bude-li příštího roku vládnout pan Tusar.* [* Při korektuře: Na mou duši už ně!] Proroctví do zítřka je nejriskantnější ze všech možných věštek. A přece jedno proroctví do zítřka je možné a bezpečné, a sice právě ono, které nikdo nedělá. Zítřejší bude, co se udrží z dneška. Máme-li nějaké dobré umění dneška, bude to aspoň trochu také umění zítřka. Máme-li dnes nějakou dobrou myšlenku, bude aspoň v některých hlavách kouskem světového názoru zítřejšího. Je-li na dnešní zemi jen jiskřička věčnosti, bude jasnou jiskřičkou také zítra a pozítří. Ale pak nemusíme zítřek prorokovat, nýbrž můžeme jej rovnou dělati bez nejistot a otázek. Aspoň v některých svých částech bude zítřek takový, jakým jej dnes děláme. A některé rysy budoucnosti se vždycky dají číst z dlaní, které dělají dnešek.

XLVII

FORMA

Toto slovo se vyskytá velmi často ve rčení „pouhá forma“, čímž se vyjadřuje něco prázdného, zbytečného, neživotného. Například říká se, že církevní obřady jsou „pouhá forma“; nebo že některé právní okolky dejme tomu u soudu jsou „pouhá forma“; že tisíc společenských pravidel jsou „pouhá forma“, tedy cosi, čím z vyššího a svobodného hlediska lze beze všeho opovrhovat. – Nejsm sice ani Knigge, ani katolický apologeta a nemíním udělati s formami kariéru na zemi ani na nebi; ale vážím si formy, dokonce tím více, čím dále pokračuje demokracie. Vzpomeňte si na „pouhé formy“ církve: Svátostí křtu stává se narození člověka svátkem a slavností; biřmování slavnostně a okázale posvěcuje pubertu; sňatek není jen smlouva, nýbrž slavnost; umírání člověka je opět chvíle slavná a posvátná; konečně jeho pohřeb je hotový svátek, abych tak řekl přímo nejkrásnější den jeho života. Tak celý život člověka je orámován svátečním, oslavným a útěšným rámem; slavnostní je vstup i odchod, slavnostní jsou významné chvíle obratu; a třeba tato oslava je „pouhá forma“, uznejte, že právě forma je svátečnější než dejme tomu pečená husa. Všechno pohanstvo, všechny rozumné a povznášející pověry i církve dovedly prostoupit a posvětit lidský život celým systémem oslavných forem; kdežto politika přinesla jen volební jarmark a beztvare řeči. – Nebo vezměte si právní formy. Říká se, že Anglie je klasickou zemí veřejně právního citu; nepochybuji, že to souvisí s anglickým formalismem a parukami soudců. Středověké právo

bylo ohromná soustava forem, neboť jen forma, nikoliv idea mohla krotit polobarbary. Samo kouzelnictví nebylo nic jiného než čirý formalism, nemusels být bytostí démonickou, stačilo, abys pronesl správně určitou formuli, a duchové všech živlů byli ti rázem poddáni. A já pravím bez rozpaků, že kus kouzelnictví zůstává podnes v kterékoli formě. Básníci, vy jste si vědomi, že rýmy a rytmus jsou čiročiré čarování; vy, kněží, to víte o svých obřadech, a vy, soudcové, o svých formalitách. Každá revoluce je daleko více revolucí forem než idejí; zlomte vžilé formy, a máte rozvrat. A zvláště státy, které se teprve zařizují, úřady, které chtějí opět nabýti magické moci, a vládcové, kteří chtějí vládnouti, by měli pochopiti čarodějství forem. Jen nejsušší racionalisté, kteří naprosto nevěří v kouzelnictví, zavrhnou formy; avšak je-li třeba čarovati – a po tom žízni duše naše –, je nám třeba forem.

XLVIII

OTÁZKA ČILI PROBLÉM

Toto hojně a úspěšně užívané slovo je s to dáti tvé řeči ráz hluboký a bádatý. Neříkej „stůl“, nýbrž „problém stolu“; nemluv o dramate, nýbrž o otázce dramatu. Neříkej „ženské potřeby“, nýbrž „ženská otázka“, a chceš-li se před spaním pomodlit, nedělej to k bohu, nýbrž k „problému náboženství“. Výhody jsou na dlani: 1. Mluvíš-li o skutečnostech, musíš mluvit jasně; mluvíš-li o problémech, můžeš, ano dokonce máš mluvit složitě. 2. O skutečnostech musíš mít jistotu, nebo aspoň zkušenost, kdežto o problémech musíš mít nejistotu, nebo aspoň nezkušenost. 3. Otázka čili problém jest téma velmi vděčné proto, že můžeš při něm stejně mluvit o tom, co je, jako o tom, co není. Nebudeme se proboha hádat o skutečném stěhování duší; ale můžeme si pohovořit o problému stěhování duší. Naivní jistota ví jenom, že něco je nebo není; avšak problém klade cosi mezi bytím a nebytím, jakousi stínovou poloexistenci, noetický očištěc, kde vedle sebe bytují kvadratura kruhu a Bůh, pohlaví a nekonečnost, koedukace a židé, jakož i ostatní problémy a otázky, kterých jsme si nadělali tolik, že nám pomalu pohlcují celé noetické nebe Pozitivní Evidence. A tento postup zproblemizování není zdaleka u konce; zdá se, že máme více vkusu pro otázky než pro odpovědi, nebo aspoň že naše problémy jsou zajímavější než naše řešení. Snad se nám nakonec podaří dosadit problémy za všechny skutečnosti; ale než se to stane, můžeme provolat posledním zbytkem naivní (příliš naivní) jistoty: že problém je dílo vášně, ale ne dílo rozumu; že dílo rozumu je skutečnostní a ujišťující, kdežto otázky a nejistoty vznikají z prostopášné vášnivosti intelektu. A prohlásivše toto, můžeme zajít v problému vlastního bytí.

IL

DÁVNO

Toto slovo jest protějšek k předchozímu slovu „otázka“, neboť se vyskytá nejčastěji ve rčenicích „ta otázka je dávno rozřešena“ nebo „ten problém je dávno odbyt“ anebo také „to mínění je dávno překonáno“. Ještě nikdy se mi nestalo, že bych slyšel „to mínění bylo zrovna předevcírem překonáno“ nebo „od loňského dubna je romantismus odbyt“; nikdy, pravím; vždycky jen „dávno“. – Ach, jak je tomu už dávno, co bylo tolik věcí překonáno a odbyto! tak dávno, že už to není ani pravda; tak dávno, že nebylo snad nikdy žádného překonání ani odbytí. Bůhvíproč připadá lidem, že něco je důkladněji překonáno, je-li to překonáno „už dávno“. Naopak, spíše se může říci: je-li to už dávno odbyto, je možná načase, aby se to zase vrátilo. To, co bylo překonáno loni v dubnu nebo předevcírem, je opravdu strašně zastaralé; ale to, co bylo „dávno“ překonáno, může se vrátit zítra jako pokrok a poslední novota. A ježto já, jak mně vyčítají, miluji novoty, mám rád také věci „dávno odbyté“. Je na nich – je to až těžko říci; ale je na nich nadějná svěžest něčeho až pozítřejšího, něco ještě mladšího než mladost, pouhá možnost mladosti. Ne, lidstvo se nevrací, vývoj se netočí dokola; ale staré lidské věci se vrací, chtějí se obnovit, touží být ještě jednou a plněji; tolik zániků je snad jen ukrytí až do příštího návratu. A snad právě tehdy, kdy se svrchovaným sebevědomím své dnešnosti mluvíme o věcech „dávno odbytých“, pohnou se tyto věci ve svém trpělivém čekání: „Cože, dávno už? to tedy už snad přichází moje doba? Ach, volal mne někdo?“

L

ZKUŠENOST

Toto slovo nalezne se nejčastěji ve spojení „udělati špatné zkušenosti“; daleko řídkěji už najdete „udělati dobré zkušenosti“. Číselný nepoměr obou případů je tak nápadný, že se zdá, jako by špatné zkušenosti byly nesrovnale přirozenější a rozumnější než dobré zkušenosti. Ale uvažte, že se kdysi začalo topit kamenným uhlím místo dřívím; tehdy nepochybně mnoho lidí udělalo s uhlím „špatné zkušenosti“. Pomyslete si, jaká by to byla pohroma pro svět přítomný i budoucí, kdybychom se byli řídili jejich špatnými zkušenostmi. Špatné zkušenosti jsou opravdu velmi nebezpečné, velmi konzervativní; s každou novou věcí se musí udělat špatné zkušenosti, ať je to aeroplán nebo očkování, všeobecné hlasovací právo nebo moderní umění; avšak sám prospěch světa žádá, abychom novým věcem nedali pokoj tak dlouho, až na nich docílíme dobrých zkušeností. K dobrým zkušenostem je však třeba veliké obratnosti, dobré

vůle, optimismu, statečnosti a veselého, neoblomného ducha; k špatným zkušenostem stačí například smůla nebo nešikovnost. Nezáleží jen na tom, jaké zkušenosti uděláme, nýbrž ještě více záleží na tom, jaké zkušenosti dovedeme dělat; a zajisté je třeba různé schopnosti a dovednosti, různého smýšlení a temperamentu k tomu, dělat zkušenosti dobré nebo špatné. Kdyby se nebyli našli zvláště obratní a důvěryplní mužové, kteří dovedli udělat s uhlím dobré zkušenosti, to jest kteří přišli na to, jak dobře a pořádně zatopit, byli bychom na tom dnes všelijak. Zkušenosti k nám nepřicházejí hotové a dané, bez našeho výběru a přičinění; ve velmi mnoha případech záleží jen na nás, jaké uděláme. Jistě pak dobré zkušenosti jsou zpravidla lepší pro nás i pro svět než špatné zkušenosti. Dovést si vybrat a vědět si rady, to dvoje vám propůjčí veliký vliv na vaše vlastní zkušenosti, a tím také převelikou moc ve vašem světě.

LI

RELATIVNÍ

„Relativní“ je slovo moudré a moderní; relativní jsou hodnoty i pravdy, relativní je prostor i čas, pojmy a poznatky, věda i zkušenost lidská, relativní je zkrátka všechno, i absolutní alkohol; synu, chceš-li moudrým býti, věř absolutně, že všechno je relativní. – Ach, jak dlouho nás tahaly za nos absolutní pravdy! Každá sebe jen trochu dbalá myšlenka ti pravila: jen já jsem pravda, čirá, stoprocentní filozofická pravda; jen má ochranná známka zaručuje pravou francovku poznání; jen matematika, katolická víra, empirická věda, pozitivismus, teozofie nebo já nevím co je absolutně pravý názor, a všechno ostatní je eo ipso absolutní omyl, chamrad' a flatus vocis. Co bylo takových absolutních pravd! Jaký ukrutný hřbitov absolutních věcí jsou dějiny! „Všechno je relativní!“ Tato útěšná slova zní na pohřebišti myšlenek jako nějaké „Človče, pomni, že prach jsi a v prach se navrátíš.“ Relativní jsou všechny pravdy, ale pak jsou také relativní i všechny omyly. Nehodíš, človče relativní, kamenem po žádném omylu; nemá-li ani kousíček pravdy, tož má aspoň své dobré příčiny, proč vznikl a byl. Relativní je úspěch, štěstí, dobro, ale pak jsou také neúspěchy, bolesti i hříchy jen relativní a nechávají nějakou naději, že možno je napravit – aspoň relativně; a věruže lepší je dvacetiprocentní náprava než stoprocentní odsouzení. A kdyby tento relativismus přešel z filozofie čili „říše ducha“ v život nás lidí, kteří se hádáme a trápíme se svými stoprocentními pojmy, názory i beznadějemi, byl by to veliký zisk – relativní ovšem; neboť „Všechno je Relativní!“ – Promiňte, nechci si hrát se slovy; ale řekl-li jsem, že všechno je relativní, uklouzlo mi tím něco docela nerelativistického; neboť hříšné slovo

„všechno“ páchne zarytým a tajným absolutismem, tak jako bych řekl s pythagorejci, že „všechno spočívá na čísle tři“, nebo s Heglem, že „všechno, co je, je rozumné“. Odstup, Satane! Pravý, stoprocentní relativism musí dospěti k lepšímu poznání: Skoro všechno je relativní. Všechno je relativní až na jisté výjimky. A právě nyní, relativisto, jsi učinil dobré dílo; nejenže jsi domyslíš svůj relativism do důsledků, nýbrž otevřel jsi sám sobě rozkošnou vyhlídku na něco, co je výjimkou v tomto relativním světě, na věci, jež nejsou relativní; na pravdy, které se neklamou; na bytosti, jež jsou dokonalé a nekonečné. Definitivní relativism vám praví, a hleďte oceniti dosah a rozkoš této pravdy: Jsou věci, jež nejsou relativní. Na světě je přítomno něco absolutního; nevíme, kolik procent toho je, ale je to přítomno – k víře a požívání.

LII

ŽIVOT

Pročítaje předešlé stránky, našel jsem v nich tolikrát slovo „život“, že do mne nakonec vstoupila pochybnost: co vlastně znamená to slovo „život“? A tu mi odpovídá libý a křepký hlas ze soudobých knížek: Cože! ptáš se, co je život? Život je tvůrčí, horký a silný: vše životné je dobré; život má vždy pravdu; život je vždy v právu. – Ach, člověče, i já nesmírně rád žiji, i já mám rád to slovo; odpovědělo mně na tolikerou nejistotu, že sám v sobě nenalézám nic moudřejšího a lepšího než život. A přece jsem se onehdy pobouřil, když jsem četl, že „sladko je žít“, a bouřím se i nyní, když se mi říká, že život je „horký a silný“. Vždyť už tuhle, několik pídí od toho papíru, není všechno horké a silné, a přece to žije, chce to žít, strašně by to chtělo žít. Vždyť i to slabounké, nešťastné a nepovedené je život, který chce mít pravdu a být v právu! – Tu však přistupuje ke mně duch pokušitel a táže se: „Považuješ život za něco dokonalého, nebo nedokonalého?“ – Velmi nedokonalého. – „Uznáváš tedy a věříš, že je něco dokonalejšího a vyššího než život, něco nad životem, ano nebo ne?“ – Ano; uznávám a věřím. – „Proč tedy nechceš těmihle svými rozumy sloužit tomu dokonalému a nejvyššímu?“ – Protože bych chtěl jaksí posloužit životu. – „A proč chceš jaksí posloužit životu?“ – Protože je velmi nedokonalý. – Tu zasmál se duch pokušitel a řekl: „Z čehož plyne, že se točíš v bludném kruhu.“ – Ano, duchu nezbedný, ale noli tangere circulos meos. Neruš mi mé bludné kruhy.